

ADALYA

SUNA-İNAN KIRAÇ AKDENİZ MEDENİYETLERİ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ
SUNA & İNAN KIRAÇ RESEARCH INSTITUTE ON MEDITERRANEAN CIVILIZATIONS

ADALYA

SUNA-İNAN KIRAÇ AKDENİZ MEDENİYETLERİ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ YILLİĞİ
THE ANNUAL OF THE SUNA & İNAN KIRAÇ RESEARCH INSTITUTE ON MEDITERRANEAN CIVILIZATIONS

ADALYA

Vehbi Koç Vakfı

Suna - İnan KIRAÇ Akdeniz Medeniyetleri

Araştırma Enstitüsü Yıllık Dergisi

Yönetim Yeri: Barbaros Mh. Kocatepe Sk. No. 25

Kaleiçi 07100 Antalya Tel: +90 242 243 42 74

Faks: +90 242 243 80 13 e-posta: akmed@akmed.org.tr

Yayın Türü: Yerel Süreli Yayın **Sayı:** X - 2007

Sabibi: Vehbi Koç Vakfı Adına Erdal YILDIRIM

Sorumlu Müdür: Kayhan DÖRTLÜK

Yapım: Zero Prodüksyon Ltd., İstanbul

Arslan Yatağı Sk. Sedef Palas No. 19/2

Cihangir 34433 İstanbul

Tel: +90 212 244 75 21 Faks: +90 212 244 32 09

Baskı: Graphis Matbaa

Yüzyl Mh. Matbaacilar Sit. 1. Cadde 139 Bağcılar - İstanbul

Bilim Danışma Kurulu / Editorial Advisory Board

Haluk ABBASOĞLU

Max KUNZE

Ara ALTUN

Thomas MARKSTEINER

Oluş ARIK

Wolfram MARTINI

Cevdet BAYBURTLUOĞLU

Gönül ÖNEY

Tuncer BAYKARA

Mehmet ÖZSAIT

Jürgen BORCHHARDT

Urs PESCHLOW

Jacques Des COURTILS

Scott REDFORD

Ömer ÇAPAR

Martin Ferguson SMITH

Vedat ÇELGIN

Oğuz TEKİN

Bekir DENİZ

Gülsün UMURTAK

Refik DURU

Burhan VARKIVANÇ

Serra DURUGÖNÜL

Michael WÖRRL

Hansgerd HELLENKEMPER

Martin ZIMMERMAN

Frank KOLB

Adalya, **A&HCI** (*Arts & Humanities Citation Index*) ve
CC/A&H (*Current Contents / Art & Humanities*) tarafından taranmaktadır.

Adalya is indexed in the **A&HCI** (*Arts & Humanities Citation Index*) and
CC/A&H (*Current Contents / Art & Humanities*).

Editörler / Editors

Kayhan DÖRTLÜK

Tarkan KAHYA

Remziye BOYRAZ

İngilizce Editörleri / English Editors

T. M. P. DUGGAN

İnci TÜRKOĞLU

Yazışma Adresi / Mailing Address

Barbaros Mah. Kocatepe Sk. No. 25

Kaleiçi 07100 ANTALYA-TURKEY

Tel: +90 242 243 42 74 • Fax: +90 242 243 80 13

akmed@akmed.org.tr

www.akmed.org.tr

ISSN 1301-2746

İçindekiler

Gülsün Umurtak	
<i>Silos in Neolithic Settlements of Burdur-Antalya Region</i>	1
Mehmet Özhanlı	
<i>Side'de Bulunan Bir Yeni Hittit Eserinin Düşündürdükleri</i>	17
Şükrü Özüdoğru	
<i>Pttara and the Dynast Wakhsssepddimi Wekhssere II</i>	31
Burhan Varkıvanç	
<i>Zum Fenster des sog. hellenistischen Baues in Silyon</i>	49
Orhan Köse – Recai Tekoğlu	
<i>Money Lending in Hellenistic Lycia: The Union of Copper Money</i>	63
Elif Uğurlu	
<i>Olympos ve Zeniketes'in Kalesinin Lokalizasyonu</i>	81
Nevzat Çevik – Süleyman Bulut	
<i>The Belen and Kelbessos farmsteads with towers on the border of Pisidia-Lycia and some thoughts on security in the countryside</i>	105
Julian Bennett	
<i>The Roman Army in Lycia and Pamphylia</i>	131
Neslihan Yılmaz	
<i>Necropoleis and Funerary Monuments in Pisidia during the Roman Period</i>	155
Mehmet Özsait – Guy Labarre – Nesrin Özsait	
<i>Nouvelles inscriptions de Senitli Yayla (Pisidie)</i>	205
F. Fatih Gülsen	
<i>Wall Heating Systems in the Roman Period Lycian Baths -The Examples from Patara and Tlos-</i>	223
Guntram Koch	
<i>Das Heiligtum des Hg. Theodoros bei Holmoi (Isauria) Wiedergefunden!</i>	259
Ayşe Aydın	
<i>Adana Müzesi'ndeki Kurşun Lahitler</i>	271
Celal Şimşek – Bahadır Duman	
<i>Laodikeia'da Bulunan Geç Antik Çağ Unguentariumları</i>	285

T. M. P. Duggan	
<i>A 13th century profile portrait seal depicting the face of the Rum Seljuk Sultan Alaeddin Keykubat I (1220-37) from Antalya Province - precedents and possible influence</i>	309
Scott Redford	
<i>The Kible Wall of the Kargı Hanı</i>	351
A. Pelin Şahin Tekinalp	
<i>Geleneksel Antakya Evlerinde Yer Alan Boyalı Nakışlar Üzerine Bir Değerlendirme: Başkent'ten Akdeniz'e Ulaşan Bezeme Programı</i>	369
Mevlüt Çelebi	
<i>Antalya Bölgesi'nde İtalyan Arkeoloji Heyetleri</i>	387

Adana Müzesi'ndeki Kurşun Lahitler

Ayşe AYDIN*

Adana Müzesi bahçesinde sergilenen iki kurşun lahit gerek malzemesi, gerekse detayları açısından dikkat çekici olmaları nedeniyle makalemize konu edilmişlerdir¹. Amacı lahitleri her yönüyle tanıtıp, değerlendirmek olan bu çalışmada kapaklı olan lahit, uzun yüzündeki yazıt nedeniyle “yazıtlı”, sadece gövde olarak günümüze ulaşan diğer lahit ise uzun yüzlerinin iç bölümündeki tasvirleri nedeniyle “menoralı” olarak adlandırılmıştır.

Yazıtlı Lahit (Res. 1)²

Lahdin gövdesinin taban ve uzun yüzleri yekpare olarak dökülmüş, uzun yüzler sonradan kıvrılarak şekillendirilmiştir. Uzun yüzler ve tabanın kenarları, dökümü ayrı yapılan kısa yüzlerin üzerine gelecek şekilde kıvrılarak lehimlenmiştir. Tek levhadan dökülmüş yer yer kırıklara sahip kapağın gövdeye oturması için, uzun yüzlerin üst kenarında profilli birer bant yer alır. Kapağın bu bandın sınırladığı alana oturması için uzun kenarları kıvrılmıştır. Aynı işlem baş ve ayak ucu bölümünde de yapılmıştır, ancak bu bölgelerde kapağın oturabileceği bant bulunmamakta, kıvrılan uçları boşlukta kalmaktadır. Oldukça sade lahdin dikkati çeken özelliği uzun yüzlerinden birindeki, yüzeyin tümünü kaplayan Eski Yunanca yazittır (Res. 2). Özensiz, belli bir düzen içinde oluşturulamayan kabartma tekniğindeki yazının yönünün sağdan sola oluş nedeni, döküm sonrası uzun yüzün ön yüz olarak tersinin kıvrılmış olmasıdır. İki kelimelik yazitta “ΕΥΜΟΙΠΙ ΠΡΟΚΛΑ” (*Zenginlik içinde yaşıyor Prokla*) denmektedir.

Pagan, Yahudi ve Hristiyanlara ait mezar yazılarında sıkça kullanılan ilk kelime, ölümden sonraki sonsuz hayat inancını, bu sonsuz hayatıt elde edilecek mutluluğu ifade eder³.

* Doç. Dr. Ayşe Aydın, Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü 33342 Mezitli-Mersin.
E-posta: ayayse@mersin.edu.tr

Bu çalışmayı gerçekleştirmek için gerekli izni veren Adana Müze Müdürü sayın K. Tosun ile müze çalışmalarımında her zaman yardımcılarını gördüğüm uzman H. Sakallioğlu, O. Arslan ve diğer müze çalışanlarına teşekkür ederim.

Bu makalenin kütüphane çalışmasının bir bölümü 2006 yılında Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün (DAI) vermiş olduğu bir aylık bursla Berlin Alman Arkeoloji Enstitüsü kütüphanesinde yapılmıştır. Enstitü yetkililerine katkılarından dolayı teşekkür ederim.

¹ Bugüne kadar lahitler sadece D. Ussishkin tarafından 1977 yılında yayınlanan bir makalede kısaca tanıtılmıştır, bk. Ussishkin 1977, 215 vd.

² Envanter No: 145.34.71; 10.3.1972 yılında müzeye satın alma yoluyla kazandırılmış. Ölçüleri: Uz: 1.76 cm. Yük: 41 cm. (ayak ucu)-47 cm. (baş bölümü) Gen: 45 cm. (ayak ucu)-48 cm. (baş bölümü)

³ Ussishkin 1977, 216 Fig. 1; Pl. 30: A; Hachlili 1998, 291-292 Fig. VI-17a.

Menoralı Lahit (Res. 3)⁴

Menoralı lahit gövdesinde, gövdeyi oluşturan levhaların her biri döküm tekniğinde ayrı ayrı elde edilmişdir. Tabanı oluşturan levhanın uzun kenarları, uzun yüzlerin üzerine gelecek şekilde kıvrılarak lehimlenmiştir. Kısa yüzler taban ve yanlarda, bu yönlerdeki levhaların üzerine gelecek şekilde kıvrılmış, lehimlenerek birleştirilmiştir. Uzun ve kısa yüzlerin üst kenarlarına belli aralarla yerleştirilmiş civiler, lahit gövdesinin bugün mevcut olmayan kapağını gövdeye sabitlemek için kullanılmıştır.

Dıştan sade olan lahit gövdesi içinde, uzun yüzlerin her birinde, ikişer adet alçak kabartma tekniğinde yapılmış, karşılıklı olarak düzenlenmiş menora motifi dikkat çeker (Res. 4).

Bunlardan baş kısmındaki iki menora, uzun bir üç ayaklı kaide üzerinde kollarının üst bölümü içi dolu küçük dairelerle sonuçlanan şamdanlardır (Res. 5-6)⁵.

Ayak kısmındaki karşılıklı menoralar ise diğerlerine kıyasla daha kısa ve yüksek bir kai-deye ve uçları yine içi dolu dairelerle sonuçlanan daha geniş açılı kollara sahip şamdanlardır (Res. 7)⁶.

Burada da yazılı lahitte olduğu gibi ön ve arka yüzde olması beklenen menora motifleri bilinçli olarak lahit iç bölümünde yer almıştır.

Değerlendirme

Doğal gümüş filizinden ayrıstırılan kurşunun kullanımı İ.Ö. 3. bin sonu-2. bin başlarında gerçekleşip, yaygınlaşmıştır.

Roma egemenlik sınırları içindeki kurşun üretim merkezlerinden biri de Anadolu'dur. Anadolu'da kurşun elde edilen önemli yerler içinde Kilikya'da genel olarak Bolkar Dağları, Gülek'in kuzeysi ile Korykos, Elaiussa-Sebaste ve Zephriion'un adı geçmektedir⁷.

Çok iyi uzayan, kolay bükülen ve çok ince levha haline gelebilen bir maden olan kurşun⁸; farklı teknikler kullanılarak şekillenmiştir. Seri üretim için ideal bir malzeme olan kurşundan nesneler, genellikle döküm tekniğinde yapılmıştır. Böylece nesnelere eşit boyutlarda form verilebilmiş, sert ve sıkı bir doku kazandırılmıştır⁹.

⁴ Envanter No: 64.1.1972; 21.9.1971 yılında müzeye Yumurtalık İlçe Jandarma Komutanlığı aracılığıyla kazandırılmış. Ölçüleri: Uz: 1.79 cm. Yük: 40 cm. (ayak ucu)-48 cm. (baş bölümü) Gen: 44 cm. (ayak ucu)-50 cm. (baş bölümü)

⁵ Ussishkin 1977, 216 vd. Fig. 2-3; Pl. 30: A-C. D. Ussishkin çalışmasında Adana'daki lahdin menoralarını A ve C olarak adlandırır. Hachlili 1998, 291-292 Fig. VI-17b. 335 Fig. VII-21 Nr. 36.

⁶ Ussishkin 1977, 216 vd. Fig. 2; Pl. 30: B-D. D. Ussishkin çalışmasında Adana'daki lahdin bu yöndeki menoralarını B ve D olarak adlandırır.

⁷ C. Issawi, The Economic History of Turkey 1800-1914 (1980) 287; H. Şahin, "Geç Antikçağ'da Dağlık Kilikia'da Meslekler", Toplumsal Tarih 117, 2003, 68.; T. H. Zeyrek, Helen ve Roma Dünyasında Kurşun Kullanımı (2005) 12 vdd. Gümüş üretilen her yerde genellikle kurşun bir yan ürün olmuştur. Anadolu'da Roma Dönemi'nde kullanılan maden ocaklarının daha önceki bilindiği ve kullanıldığı kabul edilmektedir.

⁸ Kurşunun kullanımı ve tekniklerine ilişkin bilgi, bu makalede konunun gerektirdiği ölçüde özet olarak sunulmaktadır. Bu alanda baş vurulacak kurşun ve diğer madenlerin kullanım ve tekniklerine bir arada yer veren, ayrıca anlatımı çizimlerle destekleyen eser için bk. Ü. Erginsoy, İslam Maden Sanatının Gelişmesi (Başlangıcından Anadolu Selçuklularının Sonuna Kadar) (1978) 12 vd.

⁹ Zeyrek 2005, 12. 14.

Kurşundan objeler içinde önemli bir grubu oluşturan lahitlerde birkaç milimetre kalınlıkta, döküm tekniğinde yapılmıştır¹⁰. Genellikle taban ve uzun yüzler yekpare dökülmüş, kapak ve kısa (yan) yüzler ise ayrıca döküm tekniğinde üretilmiştir¹¹.

Adana Müzesi'ndeki kurşun lahitlerden yazılı örnekte taban ve uzun yüzlerin dökümü birlikte yapılmış, uzun yüzler sonradan kıvrılarak şekillendirilmiştir. Menorâlî gövde de ise taban ve uzun yüzlerin ayrı ayrı dökümü gerçekleştirilerek, taban levhasının uzun kenarları, lehimlenmek amacıyla uzun yüzlerin üzerine gelecek şekilde kıvrılmıştır. Her iki lahitin ayrı olarak dökümü yapılan yan yüzleri menorâlî örnekte alta tabanın üzerine, yanlarda uzun yüzlerin üzerine gelecek şekilde; yazılı örnekte ise uzun yüzler ve tabanın kenarları kısa yüzlerin üzerine gelecek şekilde kıvrılarak lehimlenmiştir. Dıştan oldukça sade olan lahitlerden kapaklı olanı, üzerinde bir yazıt taşımakta, diğeri ise uzun yüzlerinin iç yüzünde karşılıklı olarak düzenlenmiş dört adet menora motifine yer vermektedir.

Menorah ya da menora adı verilen yedi¹² kollu şamdan¹³, Yahudi inanç bütününde önemli bir yere sahiptir.

Sina Dağı'nda Tanrı, Hz. Musa'ya kırmızı, beyaz, siyah ve yeşil ateşlerle menora figürü nü çizip, nasıl yapacağına anlatmış¹⁴, dağdan inen Musa, bir sanatçıya bu tanrısal gerecin tarifini vererek yapmasını sağlamıştır¹⁵.

Özgün menora, çöldeki Kutsal Çadır "Mişkan"ın en kutsal iç bölümüğe yerleştirilmiştir. Hz. Süleyman tarafından Kudüs'te yaptırılan tapınak (Bet-Hamildaş) içine konan menoranın iki yanında beşer adet menora daha yer almıştır¹⁶. Mumları tanrısal varlığı gösteren şamdanın her zaman yanar durumda tutulması, rahibin görevi olmuştur¹⁷.

İ.O. 586 yılındaki tapınak yıkımı sonrasında Babil'e taşınan kutsal objeler içinde bulunan menora, İ.O. 538 yılında ikinci tapınak için tekrar Kudüs'e getirilir, ancak bu tapınağında İ.S. 70 yılında yıkılıp yağmalanmasıyla Romalılar tarafından ele geçirilen ganimetlerden biri olur¹⁸.

Antik Dönem'de bilimin yedi ana temelini, devamlılığını ve sonsuzluğunu; astroloji alanında ise yedi gezegeni simgeleyen menora, Yahudiler için sürekli hic sönmeyen ışığı, İsrailoğulları'nın Mısır'ı terk edişleri ile Sina Dağı eteklerinde Tora'yı alışları arasında geçen

¹⁰ Zeyrek 2005, 56 vd.

¹¹ Koch 2000, 581.

¹² Yedi sayısı ilk defa Sümerlerde önemsenmiş, yedi gün, yedi dağ aşmak, yedi ışık, yedi ağaç ve yedi kapı gibi kavramlar Yahudilere Sümerlerden aktarılmış, bu kavramlara yenileri de eklenmiştir. Yahudileri izleyen Hristiyanlarda da yedi sayısı yedi kilise, yedi yıldız, melek ve rahiplerin simgesi olarak kullanılmaya devam etmiştir. Yedi sayısı için detaylı bilgiye bk. M. İ. Çığ, "Sümerlilerden Yahudilik, Hristiyanlık ve Müslümanlığa Ulaşan Etkiler ve Din Kitaplarına Giren Konular", Belleten C. LVIII, S. 223, 1994, 691 vd., E. Yücel, "Aziz Yuhanna ile Aziz Paulus'un Anadolu'daki Yedi Kutsal Kilisesi ve Konu ile ilgili Müzelerimiz", 5. Müzecilik Semineri, Bildiriler (2000) 117.

¹³ Alalu 1996, 240 Yedi kollu şamdan dışında Hanukiya adı verilen sekiz bazen de dokuz kollu şamdanlar da Yahudi aile hayatında dini nitelikteki ev eşyalarından biri haline gelmiştir. Bazen bu şamdanlar da menora adıyla anılmıştır.

¹⁴ Çıkış Bap. 25: 31-40.

¹⁵ Alalu 1996, 236 "Menoranın boyu, ortalama bir insan boyu veya biraz daha uzun olacak, ortadaki merkez kolun iki yanında üçer kol daha olacaktır. Kolların başlıklarında badem çiçeği biçiminde içeri saf zeytinyağı ile dolu kaseler olacaktır. Menora tek parça halinde yekpare yapılacak, dövme işçiliğyle, sadece çekiçle vurularak şekillendirilecektir."

¹⁶ I. Krallar Bap. 7: 49; Yeremya Bap. 52: 19.

¹⁷ II. Tarihler Bap. 13:11; G. Bessière, M. A. Kayabal (çev.), İsa Beklenmedik Tanrı (2001) 91.

¹⁸ H. Freifrau von Heintze – T. Kraus – H. Sichtermann, "Römische Reliefkunst", bk.: T. Kraus (Hrsg.), Das römische Weltreich (1990) 228 K. No. 196.

yedi haftayı, adaleti, yaradılışı (yaradılışın yedi gününü)¹⁹, 3. ve 4. yy.'da ise Hıristiyanlar için dünyanın ışığı İsa'yı sembolize etmiştir²⁰.

Hayat ağacı olarak da kabul edilen, badem ağacı kimliği kazandırılarak ölümsüzlüğü, yedi tanrısal erdemini ifade eden, özellikle diaspora hayatları boyunca Yahudilerin kimlikleri ile özdeleşen menorâ, tanrısal gücün insanda şekil bulmasını, Tanrı'nın İsrailoğulları'na vaad ettiği ruhların kurtuluşunu, Yahudi inancını ve umudunu simgelediği için koruyucu bir motif olarak sinagoglarda, evlerin kapı lentolarında, katakomplarda, lahitlerde ve mezar taşlarında da sıkça kullanılmıştır²¹.

Ortaçağ'da Batı Hıristiyanlığı'nda, kilisede yapılan törenlerde büyük boyutlu bronzdan yapılmış yedi kollu şamdan, "candelabrum" adıyla kullanılmaya devam etmiştir²².

Adana Müzesi'ndeki menoraî lahit gövdesinde dikkati çeken özellik, lahit içinde kalan uzun yüzlerde menoraya yer verilmesidir. Genel olarak iç bölümünde bezemeye sahip farklı malzemeden yapılmış lahit sayısı azdır²³. Bunlardan biri Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait olup, sade dış yüzüne karşın iç yüzünde zengin kabartmalara sahiptir²⁴. Erken Hıristiyanlık Dönemi'ne ait diğer iki eserden Tegeali örnek Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait bir lahit. Hıristiyanlık Dönemi'ndeki ikinci kullanımında iç bölümün uzun ve kısa yüzlerine kazıma tekniğinde birer haç işlenmiştir²⁵. Marmara Adası'ndaki, Saraylar Köyü'nde bulunan diğer lahitte ise kısa yüzlerin iç kısmında, yani baş ve ayak uçlarında kabartma olarak birer haç motifine yer verilmiştir²⁶. Bezemeli örneklerin yanı sıra Adana'daki makalemize konu eserdeki gibi içteki uzun yüzde bir yazıtla yer veren tek örnek bilinmektedir²⁷.

İç bölümü bezemeli lahitlere sık rastlanmamasına rağmen bu özellikteki eserler, genellikle içine ölü yerleştirildikten sonra mezar yapıları içinde kalan ya da kapalı alanlarda yer alan, bu nedenle de yaşayanlarca görülmeye şansı olmayan lahitlerin iç yüzünün, ölüünün kendisi için bezendiğini göstermektedir. Adana örneklerinde gerek menoranın ve gerekse yazıtın lahit iç yüzünde yer almasının da böyle bir amaçla yapıldıklarını var sayabiliriz.

¹⁹ Alalu 1996, 236 vd., A. Grotte, "Menora" Jüdisches Lexikon, Band IV/1, 1987, 111 vd.; H. Biedermann, "Leuchter", Knaurs Lexikon der Symbole (1998) 264-265.

²⁰ R. Schnieper, Byzanz. Stadt des Goldes, Welt des Glaubens (1982) 9.

²¹ Alalu 1996, 236 vd., Grotte 1987, 117. Menoraî örnekler için bk. Levha: Th. Wiegand – H. Schrader, Priene. Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen in den Jahren 1895-1890 (1904) Abb. 582. 586.; W. H. Buckler – W. M. Calder, Monuments and Documents from Phrygia and Caria, MAMA VI (1939) 119 Pl. 60 Nr. 347; A. Ovadiah, "Ancient Synagogues in Asia-Minor", The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology, Vol. II (1973) Pl. 273 Fig. 1. 3-4; Schnieper 1982, 9.; G. M. A. Hanfmann, Sardis from Prehistoric to Roman Times (1983) Fig. 250; B. Brenk, "Heiliges Land", B. Brenk (Hrsg.), Spätantike und frühes Christentum (1985) 200 K. No. 194b (6. yy.); S. Westphalen, "Die Basilika von Priene. Architektur und liturgische Ausstattung", IstMitt 48, 1998, K. No. 101 Taf. 42,2 (3.-4. yy.); E. Parman, Ortaçağda Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri (2002) 164 A43 Lev. 87, 106c; 170 U42 Lev. 96, 122.; Mozaik: Brenk 1985, 198 K. No. 182 (6. yy.); Duvar resmi: J. Fink – B. Asamer, Die römischen Katakomben (1997) 30 Abb. 48; Pişmiş toprak kandil: E. Guralnick (ed.), Sardis: Twenty-Seven Years of Discovery (1987) Fig. 43; L. Wamser – G. Zahlhaas (ed.), Byzanz und Rom. Archäologische Kostbarkeiten aus Bayern (1998) 134 K. Nr. 151; Lahit: Koch 2000, Abb. 216. 218.

²² H. R. Hahnloser – L. Grodecki – N. Lieb – P. Moisy, Liturgische Geräte, Kreuze und Reliquiare der christlichen Kirchen (1972) 33 Abb. 17.

²³ Iznik'deki bir sanal lahitte figürlü anlatıma sahip ön yüzün yanı sıra, arka yüzünde kabartma tekniğinde İsa monogramıyla bezendiği görülür. Koch 2000, 31 Taf. 196.

²⁴ G. Koch – H. Sichtermann, Römische Sarkophage (1982) 65. 301 Taf. 328; Koch 2000, 31.

²⁵ Koch 2000, 11 Abb. 2,2. 12. 31. 555.

²⁶ Marmara Adası'ndaki örnek içi bk. N. Asgari, "Prokonesos- 1987 Çalışmaları", AST VI (1988) 235. 243 Res. 11.

²⁷ Böyle bir örnek içi bk. Koch – Sichtermann 1982, 65.

D. Ussishkin, Adana Müzesi'ndeki menoralı lahit gövdesinin, "menoranın iç yüzde görüldüğü" tek örnek olduğunu belirtir²⁸. Farklı malzemeden yapılan lahitlerde menora genellikle uzun yüzlerin görülebilen bölmelerine işlenmiştir. Buluntu yeri Filistin (Palaestina), Besara (Beth She'arim) olan Kudüs'deki bir kurşun lahitte ise bordürleri bitkisel bezemelerle sınırlandırılmış eşkenar dörtgen motiflerin arasına serpiştirilen menoralar hem uzun yüzlerde hem de kapakta yer almıştır²⁹.

Anadolu'da Yahudilere ait az sayıda lahit saptanmıştır. Bunlardan bazısı Korykos nekropolünde yer alır³⁰. Nekropoldeki çok sayıda pagan ve Hristiyan lahitleri arasına serpiştirilmiş Yahudi lahitleri, ayrı bir grup halinde değildir. Yazıtın yanı sıra gövde ya da kapakta menoraya³¹ yer veren kireçtaşından yapılmış lahitlerin³² kesin tarihi bilinmemekle birlikte, 3. yy. sonuna ya da 4.-5. yy.'lar arasına tarihendirilirler³³.

Bazları menoralı olan mezar yazıtları ise Kilikya ve İsaurya'da Selinus, Germanikopolis, Anemurion, Seleukeia, Diokasareia, Olba, Korykos ve Tarsus'da Yahudilerin yoğunlaştığını göstermektedir³⁴.

Adana Müzesi envanter bilgilerinde yazılı lahdin satın alma yoluyla, diğerinin ise Yumurtalık İlçe Jandarma Komutanlığı'nca müzeye kazandırıldığı yazılıdır. Ancak Kilikya

²⁸ Ussishkin 1977, 218.

²⁹ Koch 2000, 595 Abb. 219.

³⁰ Koch 2000, 594 Abb. 214. Diğer önemli merkez Frigya, Hierapolis kenti olup, buradaki Yahudilere ait lahitler yerel üretime işaret eder.

³¹ Kilikya ve İsaurya bölgesinde menoranın sadeleşmiş biçimi olan bir şamdan motifi, Sömek Köyü yakınında bir niş içindeki Athena tasvirinin (2. yy. sonu ile 3. yy. başı) yanında yer alır (K. L. Zoroğlu, "Doğu Dağlık Kilikya 1987 Yılı Araştırması", VI. AST (1988), 395 Res. 8; S. Durugönül, Die Felsreliefs im Rauhen Kilikien (1989) 50 Kat. Nr. 42, Abb. 45-46, 128 vd.; S. Durugönül, "Verwaltung und Glauben der Olbier im Rauhen Kilikien", Asia Minor Studien 34, 1999, 121 vd. Taf. 25, 3-4.). Yine Sömek'deki Batı Kilisesi'nin güneybatisındaki yapı kalıntısına ait kapı lentosu üzerinde de aynı şamdan motifi yer verilmiştir. Şamdanın bir tapınak ya da bir kült heykeli yakınında, çoğulukla Roma İmparatorluk Dönemi'nde görüldüğü kabul edilir (Durugönül 1989, 134-135). Benzer bir diğer şamdan motifi Silifke Müzesi'ndeki bir altar üzerinde bulunur (G. Dagron – D. Feissel, Inscriptions de Cilicie [1987], 38 Nr. 14 Taf. VII).

³² Bu lahitler için bk. J. Keil – A. Wilhelm, Denkmäler aus dem Rauhen Kilikien, MAMA III (1931) 132 Nr. 205. 135 Nr. 237. 137 Nr. 237. 140 vd. Nr. 262. 151 Nr. 344. 166 Nr. 448. 198 Nr. 679; Koch 2000, Abb. 215.

³³ Koch 2000, 594.

³⁴ G. Mietke – S. Ristow – T. Schmitt – H. Brakmann, "Kilikien (Cilicia, Isauria)", RAC XIX, 2004, 819. Yahudilerin Babil sürgününden (İ.O. 586-538) İ.O. 2. yy. sonuna kadar geçen süre içinde Anadolu'ya yerlestikleri kabul edilir. Öncelikle kıyı kentlerine yerlesen Yahudiler, diasporada ticaret dili olarak Eski Yunanca'yı kullanmışlardır (A. Demandt, Die Spätantike. Römische Geschichte von Diocletian bis Justinian [1989] 430). Anadolu'da da Sardis ve Akmoneia'da bazı İbranice yazıtlar dışında dikkati çeken özellik, yazıtların Eski Yunanca olmasıdır. Bu da Anadolu'da yaşayan cemaatin Eski Yunanca okumayı, konuşmayı ve yazmayı tercih ettiğini gösterir (İ. Türkoğlu, "Anadolu'da Museviler", Arkeoloji ve Sanat 95, 2000, 19). Romalıların Anadolu'ya geldiklerinde var olan Yahudilerle ilgili bilgiler tarihçiler ve klasik yazarlardan edinilir. Roma Dönemi'nde her ne kadar Yahudiler ve Yahudi olmayanlar arasında her zaman sorunlar olsa da, yazıtlar Antik Dönem'de Anadolu'da yaşayan Yahudilerin bulundukları her yerde aktif rol üstlenerek yaşadıklarını ortaya koyar (Türkoğlu 2000, 16 vd.; Demandt 1989, 431 vd.). Kilikya'da da Hellenistik Dönem'den başlayarak Yahudilerin varlığı bilinmektedir. Ancak sistemlilik olarak Yahudilerin Kilikya kentlerine İ.O. 171 yılında yerlestikleri kabul edilir (W. M. Ramsay L. Zoroğlu [çev.], Tarsus [Aziz Pavlus'un Kenti] [2000] 86 vd.). Burada inançları özgürce yaşayan ve uygulayan, ticaret yanı sıra tarıma da ilgilenen Yahudiler arasında, Roma vatandaşları olurlarda vardı. 1. yy.'da Kudüs'de, Kilikya ve Anadolu'dan gelen Yahudilere ait bir sinagog olduğu aktarılır (Mietke – Ristow – Schmitt – Brakmann 2004, 818 vd.). Kilikya ve İsaurya'da bir sinagoga ait veri bulunmamakla birlikte yazıtlardan yola çıkararak Tarsus'da bir sinagogun olabileceğine dikkat çekilir (Dagron-Feissel 1987, 65 vd.; Hild – Hellenkemper 1990, 436). Adana Misis'deki (Mopsuestia) L. Budde tarafından Martir Kilisesi olarak adlandırılan 4. yy. üçüncü çeyreğine tarihendirilen (L. Budde, Antike Mosaiken I. Frühchristliche Mosaiken in Misis-Mopsuestia (1969), 31 vd.); H. Buschhausen tarafından Justinianus dönemi'ne ait bir kilise olarak tanıtılan (H. Buschhausen, "Die Deutung des Archemosaiks in der Justinianischen Kirche von Mopsuestia", JÖB 21, 1972. 60 vd.) yapı kalıntılarındaki Eski Ahit'in Eski Yunanca tercümesi Septuagint'ten alınan açıklamalara sahip yer mozaikleri, E. Kitzinger tarafından yapının sinagog olabileceği şeklinde yorumlanır (E. Kitzinger, "Observations on the Samson Flor at Mopsuestia", DOP 27, 1973, 136 vd.).

ve İsaurya bölgesinde üzerine yapılan araştırmalarda lahitlerin antik adı Aigaiai olan Erken Hıristiyanlık-Bizans Dönemi'nde Kilikia II içindeki Anazarbos Metropolitliği'ne bağlı bir piskoposluk olan Yumurtalık'daki nekropolde yan yana konumda bulunduğu, hatta birinde bir insan kafatasının olduğu ifade edilir³⁵.

Roma İmparatorluk Dönemi'nde Suriye (Syria) eyaletinde Beyrut, Sidon ve Tyros; Filistin eyaletinde ise Caesarea, Kudüs ve Askalon kurşun lahitler için yapım merkezleridir³⁶.

Erken Hıristiyanlık Dönemi'nde de aynı yapım merkezlerinde üretim devam etmiştir³⁷. Bunlardan Beyrut ve Tyros'da herhangi bir dine ait simbol ya da bezemeden yoksun, paganlara ait olduğu düşünülen az sayıda kurşun lahit yapılmıştır³⁸. Sidon atölyelerinde ya da bu atölyelerden birinde pagan, Hıristiyan ve Yahudilerin özel siparişleri ile kurşun lahitler üretiliği, lahitlerdeki dini sembollerden anlaşılmaktadır³⁹. Söz konusu örneklerde eşkenar dörtgen, çelenk, aedicula gibi geometrik motifler ve bitkisel motiflerin yanı sıra paganlar için mitolojik konulara yer verildiği görülmekte, Yahudiler için menora, Hıristiyanlar için ise haç, İsa monogramı gibi motiflere rastlanılmaktadır⁴⁰.

Grup lahitlerin bulunduğu Suriye ve Filistin eyaletleri dışında Kuzey Afrika, Roma, Galya ve Trev'e tek buluntu olarak; İspanya ve Balkanlardaki farklı merkezlerde ise çoğunuğu sade, bazısı haç motifli kurşun lahit bulunmuştur⁴¹.

İstanbul'un farklı nekropollerinde bulunmuş, kiminin üzerinde haç motifleri olan bir grup kurşun lahit, bugün İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndedir⁴².

Adana Müzesi'ndeki kapağı olmayan lahit gövdesi, iç yüzündeki dört menora motifyle siparişinin bir Yahudiye ait olduğunu gösterir. Yazılı lahitte geçen "Prokla" aslında Romalı bir kadın ismi "Procula" olup, Roma Dönemi'nde Yunanlar tarafından "Prokla" şeklinde kullanılmış, bu dönemde genellikle Yunanlar tarafından Romalı isimlerin kullanılması moda olmuştur. Yazitta geçen ifade, bütün Doğu Akdeniz dünyasındaki mezar yazıtlarında görülebilmektedir. Yahudiler tarafından da kullanıldığı görülen bu ifade⁴³, daha çok Yunan ya da Yunanlaşmış topluluklarda görülür⁴⁴. Bu bilgiler ışığında lahit sahibinin bir Yunan olduğu kabul edilebilir görülmekle birlikte, bir Yahudi olabileceği de ihtimal dahilindedir.

³⁵ Ussishkin 1977, 215; Hild – Hellenkemper 1990, 162; Koch 2000, 595; Mietke – Ristow – Schmitt – Brakmann 2004, 819.

³⁶ Koch 1993, 197. 199 Abb. 117, 1-4.

³⁷ Koch 2000, 595.

³⁸ Avigad 1976, 176-177 Nr. 5 Fig. 87.

³⁹ Avigad 1976, 173-175 Nr. 1-2 Pl. LXII-LXV.

⁴⁰ Örnekler için bk. R. Mouterde, "Sarcophages de Plomb Trouvés en Syrie", Syria 10, 1929, 238 vd. Pl. XLIV-XLV; A. M. Mansel, "Die Bleisarkophage im Antikenmuseum zu Istanbul", AA 1932, 387 vd.; A. M. Mansel, "İstanbul Asiatika Müzesi'ndeki Kurşun Lahitler Koleksiyonu", Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografi Dergisi II, 1934, 194 vd. G. Bovini – N. Brandenburg, Repertorium der christlich-antiken Sarkophage I (1967) 336 K. No: 805, 1-3. Taf. 129; Koch 2000, Abb. 219; L. Y. Rahmani, "A Christian Lead Coffin from Caesarea", IsrExplJ 38, 1988, 246 vd. Pl. 33-34. L. Y. Rahmani, A Catalogue of Roman and Byzantine Lead Coffins from Israel (1999) 85 vdd. Pl. 1-51.

⁴¹ I. Nikolajevic', "Nécropoles et Tombes Chrétiennes en Illyricum Oriental", Actes du Xe Congrès International d'Archeologie Chrétienne (28 Sep.-4 Oct 1980) I 1984, 526 vd. Fig. 5-7; Koch 2000, 66. 68. 70. 519. 534. 543. 549. 551. 554.

⁴² W. Müller-Wiener, Bildlexikon zur Topographie Istanbul's (1972) 222 Abb. 255.

⁴³ Yahudi örnekler için bk.: M. Schwabe – B. Lifshitz, Beth She'arim Vol. II. The Greek Inscriptions (1974) 2 Nr. 2. 145 Nr. 173; J. P. Rey-Coquais, Inscriptions Grecques et Latinées Découvertes dans les Fouilles de Tyr (1963-1974) I Inscriptions de la Nécropole Bulletin du Musée de Beyrouth XXIX (1977) 14 Nr. 20.

⁴⁴ Bu konuda yardımını esirgemeyen Marmara Üniversitesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi'nde Araş. Gör. Hüseyin Sami Öztürk'e çok teşekkür ederim.

Genel olarak bakıldığından pagan örneklerde olduğu gibi bazı kurşun lahitlerin, ahşap lahitler içinde yer altı mezarlarında (hipojelerde), ön kısmı kabartma levha ile kapatılan niş hücresinin içine doğru kaydırılarak yerleştirildiği görülür⁴⁵.

Bunlardan bir bölüm de Beyrut ve Sidon civarındaki hipojelerin bazlarında mezar mekanının zemini altında bazen pişmiş topraktan bir lahit içinde⁴⁶, Filistin, Besara'daki (Beth She'arim) katakomplarda, Kudüs yakınlarında ve Nis'de bulunan birer lahit ise mezar yapısı içinde yer almıştır⁴⁷. Ayrıca Efes'de de agoraya giden yolu kenarında Hadrian devrine ait mermer lahit içinde yaşı bir erkek iskeletine sahip kurşun lahit bulunmuştur⁴⁸.

Adana'daki lahitlerin ise Yumurtalık'daki (Aigaiai) nekropolde yan yana konumda bulunduğu ifade edilir. Yerleşimin bulunduğu Yeniköy Deresi'nin batısında Hellenistik Dönem'e ait, bunun kuzeydoğusunda ise Roma Dönemi'ne ait bir nekropol vardır. Lahitlerin hangi nekropolde bulunduğu hakkında ise bilgi yoktur⁴⁹.

Mermere kıyasla çok ucuz bir malzeme olan, belki de sırı bu nedenle kullanılan kurşunun⁵⁰ biçimlendirilmesine kadar geçen süreçte fırın, fırında kullanılacak yanıcı madde ve diğer malzemeler, tecrübe过的 çalışanlar gibi üretim için gerekli alt yapıya sahip atölyelere ihtiyaç vardır. Kilikya gibi büyük bir bölgede sadece iki kurşun lahdin bulunması, bu eserlerin yukarıda ifade edilen özelliklere sahip yerel atölyelerde üretilmiş olabilecekleri düşüncesini zayıflatmakla birlikte, kurşunun eritilip yeniden kullanılabılır bir malzeme olması nedeniyle günümüze ulaşamayan örneklerin varlığı düşünüldüğünde bir olasılık olarak görülmelidir. Yerel atölyelerin varlığı, sadece Kilikya için değil, Roma İmparatorluğu sınırları içindeki birçok bölge içinde geçerli olan bir sorun olarak kabul edilir. Başta Roma olmak üzere diğer merkezlerdeki kurşun lahit buluntuları, o yöredeki yerel üretmeye ait örnekler olarak değerlendirilir⁵¹. Sidon'da farklı inanç sahiplerine yönelik yapılan kurşun lahitlerin bölge içinde kullanılmış olduğu, başka yerlere gönderilmemiği kabul edilir. Burada üretilen lahitlerden bir bölüm Sidon yakınlarındaki Besara'da (Beth She'arim) Yahudiler tarafından kullanılan katakomplarda bulunmuştur. Bu da kurşun lahitlerin yakın çevreye dağıtıldığını, ancak bizim anladığımız şekliyle uzak mesafelere ihraç edilmediklerini gösterir⁵².

Adana Müzesi bahçesinde sergilenen kurşun lahitlerin de Sidon'daki atölyelerde yapıldığı ve bölgeye getirildiği düşüncesi, genel olarak Sidon yapımlı lahitlerin yukarıda özetlenen dekoratif özellikleri düşünüldüğünde olası görünmemektedir⁵³. Suriye ve Filistin eyaletlerindeki merkezlerde Roma İmparatorluk Dönemi'nde üretimin 2.-4. yy. arasında olduğu; özel olarak Yahudiler için yapılmış, üzerinde inançlarının sembolünü taşıyan Roma İmparatorluk

⁴⁵ H. P. Kuhnen, Palästina in griechisch-römischer Zeit (1990) 253 vdd. Abb. 3.42, 3.48; M. Dunand, "Tombe peinte dans la campagne de Tyr", BMusBeyrouth XVIII, 1965, 5 vdd. Pl. XVII-XVIII.XX.XXII; J. Hayyar, "Un hypogée à Deb'aal dans la région de Tyr", BMusBeyrouth XVIII, 1965, 64 vd. Pl. I.III-XVI; Avigad 1976, 173 vd. Pl. LXI-LXVII.; Koch 2000, 98. 581; M. Gawlikowski, Monuments funéraires de Palmyre (1970) 107 vdd. Fig. 62-63. 67-70. 73.

⁴⁶ Mansel 1932, 404; Mansel 1934, 195; Dunand 1965, Pl. XVII-XVIII, XX, XXII.

⁴⁷ Koch 2000, 96. 581 vd.

⁴⁸ E. Atalay, "Neue Funde aus Ephesos", Öjh 52, 1978-1980, 54 vd.

⁴⁹ Hild – Hellenkemper 1990, 162.

⁵⁰ Genelin aksine kurşun lahitlerin önemli kişiler için kullanıldığı da kabul edilir bk.: Atalay 1978-1980, 55.

⁵¹ Koch 2000, 591.

⁵² Avigad 1976, 173 vdd.; Koch 2000, 596. 599.

⁵³ Ussishkin 1977, 218. D. Ussishkin lahitlerin Sidon kentinde yapılip, buraya gönderildiğini kabul eder.

Dönemi ve Geç Antik Dönem'e ait lahit sayısının ise oldukça az olduğu kabul edilir⁵⁴. Sidon atölyelerinde yapılan lahitlerin kesin tarihlendirilmesi zor olmakla birlikte çoğunun 4. yy. başlarında, hatta ilk çeyreğinde yapıldığı düşünülür⁵⁵.

Buluntular göz önünde bulundurularak Filistin eyaletinde kurşun lahit üretiminin 4. yy. ortasında başlayıp 6. yy. başında son örneklerini verdiği kabul edilir⁵⁶.

İspanya'daki kurşun lahitlerden biri ise 4. yy. sonu ya da 5. yy. başına tarihlendirilmektedir⁵⁷.

İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki lahitler üzerinde detaylı çalışma yapılmamış olmasına rağmen, eserler için önerilen tarih 5. yy.'dır⁵⁸.

D. Ussishkin tarafından Filistin eyaletinde 2.-4. yy.'lar arasında gerçekleşen kurşun lahit üretiminden yola çıkılarak, 4. yy. ikinci yarısına tarihlendirilen Adana Müzesi bahçesindeki lahitler için kesin kriterler yoktur. Ancak eserlerin Korykos nekropolündeki kireçtaşından menoralı lahitler gibi 4. yy. içinde, hatta 5. yy. başlarında yapıldıkları düşünülebilir.

Adana Müzesi'ndeki kurşun lahitler, malzeme ve form olarak diğer bölgelerdeki örneklerle benzerlik gösterirler. Verilen siparişe göre bezeme programlarının belirlendiği, bu bezeme programı içinde inanca yönelik sembollerinde yer aldığı gösteren örneklerden biri menoralı lahittir. Aynı motife yer veren diğer lahitlerden farklı olarak lahdin iç bölümündeki uzun yüzlerde bulunan dört menora motifi ve yazılı lahdin yazıtının yine lahit iç bölümünde kalması bir anlamda ölüye verilen değerin göstergesi olarak kabul edilebilir.

Bu lahitler ayrıca bölgedeki Yahudilere ait günümüze kalabilen nadir eserler olmaları ile de özel bir değer taşırlar.

⁵⁴ Koch 1993, 197; Koch 2000, 599.

⁵⁵ Mansel 1932, 445-446; Mansel 1934, 206; Avigad 1976, 182; Koch 2000, 581. 595. 599. 630.

⁵⁶ Koch 2000, 581 vd. 595.

⁵⁷ Koch 2000, 534.

⁵⁸ Müller-Wiener 1977, 222; Koch 2000, 415.

Kaynakça

- Alalu 1996 S. Alalu v.d., Yahudilikte Kavram ve Değerler. Dinsel Bayramlar-Dinsel Kavramlar-Dinsel Gereçler (1996).
- Avigad 1976 N. Avigad, Beth She'arim. Report on the Excavations during 1953-1958. Vol. III Catacombs 12-23 (1976).
- Hachlili 1998 R. Hachlili, Ancient Jewish art and archaeology in the diaspora, HdbOrient 1.35 (1998).
- Hild – Hellenkemper 1990 F. Hild – H. Hellenkemper, Kilikien und Isaurien, TIB 5 (1990).
- Koch 1993 G. Koch, Sarkophage der römischen Kaiserzeit (1993).
- Koch 2000 G. Koch, Frühchristliche Sarkophage (2000).
- Ussishkin 1977 D. Ussishkin, "Two Lead Coffins from Cilicia", IsrExplJ 27.1, 1977, 215-218.

Summary

Lead Sarcophagi in the Adana Museum

Two lead sarcophagi that are displayed in the garden of Adana Museum are the subject matter of this article, for both their material as well as for other noteworthy details. This paper aims to present in detail and to evaluate these two sarcophagi: the first, with a lid and an inscription on its long side is termed the 'Inscribed Sarcophagus', the second, without a lid and with depictions of menorah on the inner faces of its long sides is termed the 'Sarcophagus with Menorahs'. The inventory record states that the Inscribed Sarcophagus was purchased while that with Menorahs was brought to the Museum by the Gendarmerie Command of Yumurtalik Township.

The Inscribed Sarcophagus' base and long sides were cast together and the long sides were later folded. The Sarcophagus with Menorahs, on the other hand, was constructed by joining the base and long sides which were each cast separately; the long sides of the base plaque were folded over the long side plaques in order to later solder them together. The short sides of both sarcophagi were cast separately and their mounting methods are also different: the short sides of the Sarcophagus with Menorahs sit on the base plaque and the short edges of the long sides fold over them, whereas the base and long side plaques of the Inscribed Sarcophagus fold over the short side plaques and are soldered. Both sarcophagi are very plain on the outside: the one with a lid carries an inscription while the other has depictions of two pairs of menorah on the inner faces of its long sides.

Sarcophagi with decoration on their inner sides are not very common but both the inscription and the menorah depictions are found on the inner faces of these sarcophagi from Adana and it is suggested that these decorations were for the deceased who were buried in them, as these sarcophagi were placed inside a tomb or in some other closed room invisible to the people passing by.

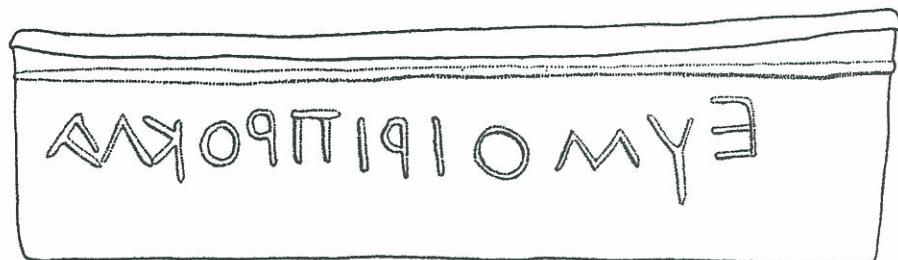
In the Roman Imperial period, Beirut, Sidon and Tyros were the centres of lead sarcophagi production in the province of Syria, while Caesarea, Jerusalem and Ashqelon were the centres in the province of Palaestina. The same centres continued the production of lead sarcophagi in the early Christian period. The workshops of Sidon, or at least one of them, produced lead sarcophagi for pagan, Jewish and Christian clients as is understood from the religious symbols on these sarcophagi. Alongside sarcophagi with geometric motifs such as rhombuses, wreaths and aediculae and floral motifs, pagans ordered lead sarcophagi with mythological themes, Jews ordered sarcophagi with menorah depictions while the Christians ordered those with a cross or monogram of Christ, revealing the deceased persons' religious faith.

The hypothesis that the two lead sarcophagi in the garden of Adana Museum were actually produced in Sidon and then brought to the Adana region does not seem plausible when the general decorative features of the Sidon sarcophagi are considered.

The sarcophagus without a lid carrying depictions of menorah shows that it was ordered by a Jew. The Inscribed Sarcophagus features the name of the owner 'Prokla' which sounds Greek but the possibility of a Jewish owner cannot be completely disregarded. Although few in number the Jewish sarcophagi carrying religious depictions dating from the Roman Imperial period or Late Antiquity are generally dated to the 2nd-4th centuries. The sarcophagi in the Adana Museum were produced in the 4th century or perhaps even in the early 5th century and have a special importance, this is because these sarcophagi are rare surviving artefacts from the Jewish population of Cilicia.

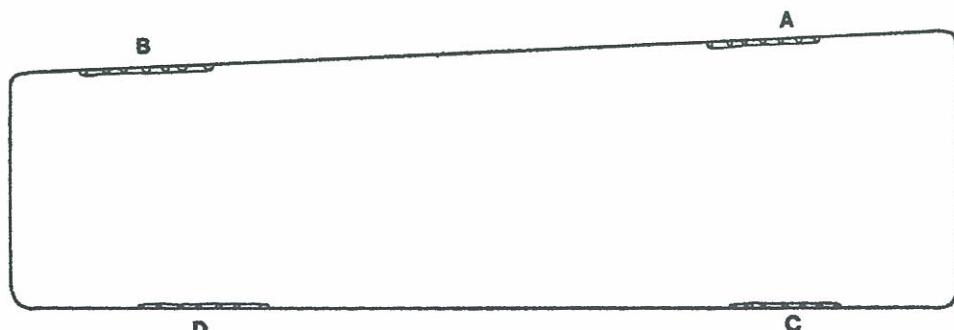
Res. 1 Yazılı lahit

Res. 2 Yazılı lahdin çizimi (Ussishkin 1977, 215 Fig. 1)

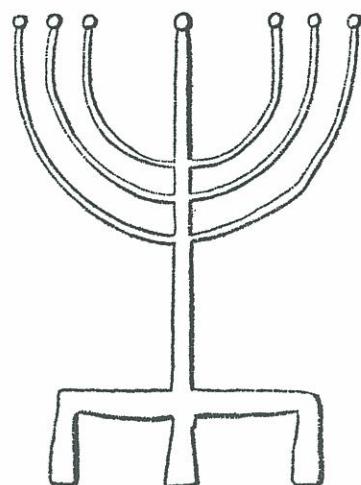
Res. 3 Menoralı lahit gövdesi

Res. 4 Lahdin tabanında menoraların yerleşim planı (Ussishkin 1977, 216 Fig. 2)

Res. 5 Lahit gövdesinin iç yüzü baş kısmındaki menora

Res. 6 Lahdin iç yüzü baş kısmındaki menora (Ussishkin 1977, 217 Fig. 3)

Res. 7 Lahit gövdesinin iç yüzü ayak kısmındaki menora

Laodikeia'da Bulunan Geç Antik Çağ Unguentariumları

Celal ŞİMŞEK – Bahadır DUMAN*

Phrygia Bölgesi'nin batı ucundaki Laodikeia, Denizli İli'nin 6 km kuzeydoğusunda Eskihisar, Goncalı, Bozburun köyleri sınırları içinde kalmaktadır¹. Lykos (Çürüksu) Vadisi'nin bu önemli kenti, Seleukos Kralı II. Antiokhos tarafından eşi Kralice Laodike adına, İ.O. 3. yy.'ın ortalarında (İ.O. 261-253) kurulmuştur². Antik kaynaklara göre Hellenistik kent, Diospolis ve Rhoas olarak adlandırılmış olan, eski kutsal bir yerleşimin üzerinde yer alır³.

Lykos Ovası'nın ortasında yer alan ve 4 km² bir alana yayılan Laodikeia; Batı, İç ve Güney Anadolu'yu birbirine bağlayan ana yol kavşağındadır. Bu nedenle kentin en önemli gelir kaynağı ticaret ve özellikle de tekstil ürünlerinden elde ettiği gelirlerdir. Diğer taraftan Erken Bizans Dönemi'nde kentin dini yönü de ön plana çıkmıştır. Bu nedenle Laodikeia, Phrygia Pacatiana'nın yönetim merkezi olmuştur⁴.

Üç yanı ırmaklarla çevrili olan kentin kuzeydoğusunda Lykos (Çürüksu), güneydoğusunda Kapros (Başlıçay) ve güneybatı-batosunda Asopos (Gümüşçay-Goncalı Deresi) ırmakları yer alır⁵. Antik kent, bu ırmakların arasında kalan yüksek bir platform üzerinde kurulmuştur (Res. 1). Bu platform üzerinde herhangi bir su kaynağı olmadığından, kentin ihtiyacı olan su, 8 km güneyden Denizli içindeki Başpinar kaynağından sağlanmıştır⁶.

* Doç. Dr. Celal Şimşek, Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Denizli.
E-posta: csimsek@pau.edu.tr

Uzm. Bahadır Duman, Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Denizli.

¹ Hellenistik Dönem'de birden çok Laodikeia isimli kent kurulduğundan, kent yanında bulunan ırmakla ayırt edilerek, Laodikeia ad Lycum (Lykos Üzerindeki Laodikeia) olarak adlandırılmıştır. Ruge 1924, 722; Strabon, 578 (XII. 8.16); Plinius, N.H. V. 105; Gagniers 1969, 1; Traversari 2000, 11; Weber 1898, 178-179; Sevin 2001, 203; Şimşek 2005, 305.

² Ramsay 1895, 32; Head 1977, 678; Head 1906, lxxiii; Ruge 1924, 722; Gagniers 1969, 1-2; Texier 2002, 383; Bejor 2000, 15-16; Bean 1980, 213; Magie 1950, 127, 986-987 (no. 23); Anderson 1897, 409-410; Buckler – Calder 1939, x; Belke – Mersich 1990, 323.

³ Plinius, N.H., V. 105; Texier 2002, 383-384; Head 1906, lxxiii; Ruge 1924, 722; Ramsay 1895, 35; Gagniers 1969, 1; Belke – Mersich 1990, 323; Bean 1980, 213. Diospolis, Zeus kenti anlamında olup, kentin baş ve kurucusu tanrı Zeus Laodikeus'tur. Rhoas ise eski bir Anadolu adıdır. 2005 yılı yüzey araştırmalarında Eski Tunç Çağının (İ.O. 3000) kadar inen ve kentin batı tarafında Klasik Dönem'e tarihlenen seramikler ile Kuzey Nekropolü kazılarda İ.O. 4. yy. sikkeleri bulmamız, Laodikeia'da daha eskiye giden kutsal alanların ve yerleşimlerin somut varlığına işaret etmektedir.

⁴ Ramsay 1895, 80-83; Sevin 2001, 204; Belke – Mersich 1990, 323-324; Robert 1954, 154-156.

⁵ Asopos ve Kapros ırmakları Goncalı Köyü ve Korucuk Kasabası altında kuzeyde Lykos Irmağı ile birleşmektedir. Daha sonra Lykos Irmağı batıda, Büyük Menderes Irmağı'na katılır.

⁶ Su kaynağı, güzergahı ve dağıtım sistemi için bk.: Şimşek – Büyükkolancı 2006, 83-103.

Hippodomik sistemde kurulan ve her dönemde yıkıcı depremlerle harap olan Laodikeia⁷, İmparator Focas (İ.S. 602-610) döneminde meydana gelen ve Aphrodisias ile Hierapolis'i de yılanan son depremle⁸, Denizli-Kaleiçi'ne taşınmıştır. Bu taşınmada suyollarının bozulması, önce Sasani ve daha sonra da Arap akınları etkili olmuştur.

Laodikeia en gelişmiş zamanını İ.S. 1-5. yy. arasında yaşamıştır. Daha sonra İ.S. 494 yılı depremi ile İ.S. 7. yy.'in ilk çeyreği arasındaki dönemde kent gittikçe küçülmüştür. Günümüzde yüzeyde görülen kalıntılar, Roma ve Erken Bizans dönemlerine aittir.

Geç Antik Çağ'a tarihlenen unguentariumlar, 2002 yılından bu yana devam eden kazı çalışmalarında; Suriye Caddesi, Merkezi Hamam, Septimius Severus Çeşmesi (A Nymphaeum), Batı Tiyatrosu ve Tapınak A'da bulunmuştur⁹. Bunlar içinde buluntu yoğunluğunu Tapınak A kazılardan çıkarılanlar oluşturur (Res. 2).

Unguentariumlar yaklaşık olarak İ.O. 4. yy.'dan, İ.S. 7. yy. başlarına kadar tüm Akdeniz havzasında yaygın olarak kullanılan kaplardır¹⁰. Bunların, Hellenistik ve Roma Dönemi'nde daha çok mezardaki hediyeler olarak kullanıldığı kabul edilmiş olan yaygın bir görünüstür. Geç Antik Çağ'da da aynı isimle anılan bu kap grubunun mezardaki hediyeler olarak kullanımının yavaş yavaş azalarak, işlevinin de farklılık kazandığı görülmektedir. Bu çalışmanın da konusunu oluşturan Geç Antik Çağ unguentariumları, Laodikeia'da gerçekleştirilen kazılarda farklı sektörlerde bulunmuştur. Tapınak A yapısında 164 sikke ve 450 mühürle beraber konteks olarak ele geçen 700'ün üzerinde tam ve tama yakın unguentariumlar, bu kap grubunun Geç Antik Çağ'daki kullanımına yönelik önemli bilgiler vermektedir. İçine parfüm, zeytinyağı ve bitkisel özlü krem gibi çeşitli sıvıların konduğu unguentariumlar, sıvı taşıma kabı olarak kullanım gördükleri bu işlevlerini, zaman zaman da mezardaki arımanı olarak devam ettirmiştir. Ancak Geç Antik Çağ'a gelindiğinde yukarıda saydığımız işlevlerine devam etse de daha çok kullanım dinsel amaçlıdır. Özellikle Doğu Akdeniz'de birçok antik kente yapılan kazılarda ele geçen unguentariumların, Geç Antik Çağ'daki kullanım konusunda bazı araştırmacılar tarafından çeşitli yorumlarda bulunulmuştur. Yapılan çalışmaların özünde ise iki ana problem dikkati çekmektedir; kapların üretim yeri ve kullanım alanı.

Fusi ve bulbous olmak üzere iki farklı tipe ayrılan unguentariumlardan birinci grubu giren tip, Geç Antik Çağ'da da yoğun olarak kullanım görmüştür. Anadolu'da birçok antik merkezde ele geçen Geç Antik Çağ unguentariumlarının¹¹ buluntu merkezleri başta Sarachane olmak üzere Efes, Perge, Sagalassos, Hierapolis, Tripolis, Tarsus, Iasos, Ksanthos, Limyra, Myra, Attaleia, Antiochia, Alahan ve Kalenderhane'dir¹².

⁷ Guidoboni 1994, 306; Gagniers 1969, 11; Ramsay 1895, 38; Magie 1950, 987 (no. 23); Belke – Mersich 1990, 324; Şimşek 2005, 305.

⁸ Guidoboni 1994, 349-351; Ferrero 1997, 87; D'Andria 2002, 100-101; D'Andria 2003, 38, 110, 116, 126, 146, 181; Erim, Aphrodisias 1997, 32, 42-43, 54, 56, 65; Şimşek 2005, 312-313; Şimşek 2006a, 420-422, 424, 426.

⁹ Şimşek 2006a, 425.

¹⁰ Unguentariumların tipolojik özellikleri, form gelişimi, dönemsel kullanım amaçları ve tarihlemesi için genel olarak bk.: Anderson – Stojanovic 1987, 105 vd; Dotterweich 1999, 1-5.

¹¹ Hayes 1968, 212, 214.

¹² Sarachane buluntuları için bk.: Hayes 1992, 8-9, 212 Fig. 1. 21-24. Sarachane'de yapılan kazılarda bulunan toplam unguentarium sayısı 500'ün üzerindedir. Bu buluntu yoğunluğuna sahip diğer bir merkez ise Kalenderhane'dir. bk.: Sabuncu 1975, 315-316 ve Striker – Kuban 1975, 315-316. Büyük Saray'da gerçekleştirilen kazılarda ele geçen unguentariumlar içim bk.: Rice 1958, 113. Anadolu'daki diğer buluntu merkezleri için Efes: Mitsopoulos – Leon 1991, 150, 153; Gassner 1997 ve Meriç 2002, 86, 157; Perge: Atik 1995, 180-181 ve Fırat 2003, 94; Attaleia: Yener – Malkoç 2005, 102; Sagalassos: Degeest – Ottenburgs 1999, 247 vd. ve Degeest 2000, 172-173; Hierapolis: Cottica

Anadolu dışındaki başlıca buluntu merkezleri ise İsrail, Kythera, Berenike, Atina ve Korinth'tir¹³.

Özellikle Likya Bölgesi'nde ele geçen örnekler için; Atik, Perge'de bulunan Geç Antik Çağ unguentariumlarını üç safhaya ayırarak, bunları üretim tekniklerine göre 4-9. yy. arasında tarihlemiştir¹⁴. Limyra'da bulunan örnekler 5-7. yy.'a¹⁵, Myra (Demre) Aziz Nikolaos Kilisesi kazılarında bulunan unguentariumlar ise iki tipe ayrılarak 6-7. yy.'a tarihlenmiştir¹⁶.

Kazılarda 1000'in üzerinde ele geçen parça ve tüme yakın unguentariumlar, kendi içerisinde hem biçimsel hem de yapısal olarak farklılıklar gösterirler. Bu iki unsura bağlı olarak gruplar arasında tarihsel olarak ta bir ayrim yapmak mümkündür. Bunlar Düz Dipli Unguentariumlar (Res. 3, 19) ve Sivri Dipli Unguentariumlar (Res. 5, 20) olmak üzere iki grup altında toplanabilir. Bu iki gruba ait olan unguentariumların, parça ve tüme yakın örnekleri göz önüne alındığında sayıları birbirine yakındır. Ancak tam ya da tama yakın örnekler sıvri dipli unguentariumlarda daha fazladır.

Kendi içerisinde çeşitli gruplara sahip olan bu tipteki kapların yükseklikleri 18-20 cm. arasındadır. Ancak Laodikeia'da gerçekleştirilen kazılarda az da olsa yükseklikleri 30-35 cm civarında olan büyük boyutlu unguentariumlar da bulunmuştur.

Laodikeia'da bulunan Geç Antik Çağ unguentariumlarının tamamı iğ formludur. Bunlar hafifçe dışarıya doğru açılan ince yuvarlak bir ağız kenarına sahiptir. İç bükey görünenümlü kısa silindirik boynun gövdeye yakın bölümünde bogumlu olarak yapılan kabartma bir yiv yer alır. Bogumlu olan bu bölüme ipin dolandırılarak, ucunun elbiseye tutturulmasıyla, tasındıkları düşünülebilir. Çünkü her iki gruba ait unguentariumlarda, özellikle de sıvri dipli olanların taban kısımları ayak üzerinde durmalarına uygun değildir. Diğer taraftan boyun kısımlarında yer alan bogumlar, buraya dolandırılarak bağlanan ipin sıyrılmamasını önleyecek şekilde bariz çıktıılıdır. Düz dipli unguentariumlarda boyun kısmından aşağıya doğru hafifçe genişleyen form, gövdenin alt yarısından sonra yumuşak şekilde daralarak düz dipli tabanla son bulur. Sıvri dipli unguentariumlarda ise gövde tabana doğru keskin daralan bir forma sahiptir (Res. 5). Bu iki grupta tabanlar; sıvri dipli olanların bazı örneklerinde sıvri veya yuvarlatılmış, diğer gruba ait olanlarda ise düzdür. Düz dipli unguentariumların birçoğu, kaidenin altında yer alan kil artıklarından dolayı, tabanları üzerine sağlam oturmazlar (Res. 4).

1. Düz Dipli Unguentariumlar

Bu grubu oluşturan unguentariumlar ince cidarlı bir gövde yapısına sahiptirler. Antik kentin farklı alanlarında bu gruba ait 800 civarında unguentarium parçası bulunmuştur. Bunlar içinde en yoğun grubu Tapınak A olarak adlandırılan yapının altındaki tonozlu

1998, 81-90; Cottica 2000, 999 vd.; Tripolis: Atik- Erdem 2003, Lev. 17 Çiz. 6; Tarsus: Baydur 1983, 283 ve Baylan 2001, 60, 65; Iassos: Baldoni – Franco 1995, 121 vd.; Xanthos: Courtils – Laroche 2001, 235, 237; Limyra: Vroom 1999, 145; Myra: Acara 1997, 479; Ötüken 2003, 240 ve Türker 2005, 311 vd.; Antiocheia: Aslan 2004, 224-226; Alahan: Williams 1985, 50. Ayrıca Lidarhöyük'te bulunan Geç Antik Çağ unguentariumları için bk.: Kazenwadel 1995, 37.

¹³ Anadolu dışındaki buluntu merkezleri için bk.: İsrail: Riley 1975, 35, 37; Kythera: Coldstream – Huxley 1972, 174, 175; Berenike: Riley 1979, 363-364; Korinth: Slane – Sanders 2005, 272; Atina: Robinson 1959, 118; Kıbrıs: Diederichs 1980, 47. Tunus, Libya, Filistin, Sicilya'daki buluntular için bk.: Hayes 1971, 247-248.

¹⁴ Atik 1995, 180-181, Abb. 76/400-407.

¹⁵ Eisenmenger 2003, 193-201 Pl. CIX.6; Vroom 1999, 145.

¹⁶ Türker 2005, 313-315 Res. 8-10; Türker 2001, 370-371 Çiz. 6 Res. 13; Ötüken 2003, 240 Res. 9; Acara 1997, 479.

mekânda, parçalı ve tüme yakın 561 adet unguentarium oluşturur¹⁷ (Res. 7). Bunların; 103'ü ağız ve boynun bir kısmından oluşan parçalar, 350'si gövde parçası, 85 adedi ise kaide ve gövdeye ait küçük parçalardır. Düz dipli örneklerden 23 adedi tüm ya da tüme yakın biçimde bulunmuş, bazı parçalar ise restore edilerek tümlenmiştir (Res. 8).

Bu gruptaki unguentariumların tüme yakın olanların yükseklikleri 14.2 cm. ile 18.3 cm. arasında değişmektedir¹⁸. Sivri dipli örneklerden daha uzun olan bu tipte, cidar kalınlılığı 0.5-1 cm. arasında değişir. Sağlam olarak ele geçen düz dipli örneklerin tamamı şekilsel olarak bir bütünlük içerisindeindedir. Bu grupta hafifçe dışa çıktıtı yapan ağız kenarından silindirik boyuna geçiş oldukça yumuşaktır. Boynun altındaki gövdeye geçiş bölümünde kabin etrafını dolaşan kabartma boğumlu bir çizgi yer alır. Bu çizgi tam olarak ele geçen örneklerin hemen hemen hepsi yer alırken, şekil olarak bazen ince bir silme, bazen de daha kalın kabartma görünümüldür. Dip kısmına doğru daralan gövde, çoğu zaman düz olmayan kaide ile son bulur (Res 19).

Sağlam olarak ele geçen unguentariumların dış görünüşünde de bazı farklılıklar yer alır. Form olarak aynı grupta yer alan, ancak dış yüzü belirli aralıklarla yivlendirilen unguentarium tipi tek örnekle temsil edilir¹⁹ (Res. 9). Bazı örneklerin dış yüzleri pürüzsüz daha kaliteli bir görünüme sahipken, bazıları ise mat ve pürüzlü bir görünüme sahiptir. Yine bu grupta yer alan unguentariumların büyük bir çoğunlığında gövdenin üst kısmı koyu kahverengi ve kırmızımsı kahverengi gibi renklerle boyanırken, bazı örnekler boyasızdır.

Ele geçen unguentariumların hamur renkleri kırmızımsı kahverengi, siyahımsı kahverengi, açık kahverengi, gri, açık ve koyu kiremit, devetüyü, gibi geniş bir renk repertuarına sahiptir. Kendi hamur renginde bırakılan bu tipteki örneklerin büyük bir kısmının dış yüzeyinde, ağız kenarından başlayıp gövdenin ortasına kadar inen boyalı izleri, kapların üst yarısının daldırma tekniğiyle boyandığını gösterir. Bu basit boyama tekniğinde, dış yüzeye uygulanan renkler, kabin hamur renginin bir ya da iki ton koyusudur. Gövdenin alt yarısında görülen ve birkaç damadan oluşan boyalı akıntı izleri, kaidenin biraz üstünde son bulur. Üzerinde daldırma tekniğiyle yapılmış basit boyalı süslemesinin görüldüğü örnekler dışında astarın yalnız olarak bırakıldığı unguentariumlar da ele geçmiştir (Res. 3, 9).

Unguentariumların hemen hemen hepsinin iç kısmında çark izleri görülmektedir. Seri bir üretim faaliyetinde bulunan çömlekçilerin, bu kapları yaparken dikkatsiz davrandıkları, unguentariumların iç kısımlarında yoğun olarak görülen kil kalıntılarından anlaşılmaktadır. Bunun dışında kaidenin alt kısmında yine birçok örnekte kabı çarktan ayırmaya sırasında oluşan kil kalıntılarına da rastlanmış olup, bu nedenle dip kısımları düz olmayan unguentariumların uzun süreli kullanım yerine daha çok geçici kullanımılara yönelik yapıldığını söyleyebiliriz.

Genelde bir bütünlük içinde olan düz dipli unguentariumlarda hamur, çoğunlukla sert ve gözeneksizdir. Dengesiz ısı değişimi ve uzun süreli pişirmeden dolayı hemen hemen hepsinin dış yüzeyinde renk dalgalanmalarına rastlanır. Bu örneklerde hamur, kesit ortasında genelde koyu gri bir renge dönüşmüştür. Bunun yanında oldukça iyi pişirilmiş az sayıdaki örnekler de buluntular arasında yer alır. Unguentariumların hamur özellikleri dikkate alındığında, bunların bir kısmının yoğun kireç katkılı olduğu görülmürken, bazı örneklerde

¹⁷ İlk kez 2004 yılında başlanan Tapınak A kazıları için bk.: Şimşek 2006a, 423-426 Res. 1-2, 8-11; Şimşek 2006b.

¹⁸ Ele geçen buluntular arasında en sağlam olanın sadece ağız kısmı eksiktir.

¹⁹ Benzer bir unguentarium Atina Agorası'nda da bulunmuştur. Bu örnek için bk.: Robinson 1959, Pl. 34 M369

ise katkı maddesi olarak mika kullanılmıştır²⁰. Ayrıca katkı maddesi olarak kullanılan malzemeler arasında az da olsa kum ve taşçık kıritılı örnekler de tespit edilmiştir.

Gövdelenin alt yarısından kaideye geçiş kısmında tüm örneklerde cedar 0.4-0.5 cm olup, bu kalınlık tek örnekte 0.3 cm'dir. Bazı örnekler yuvarlak şekilli ağız yapısına sahipken, bazlarının ise ağızin, iki yandan kenarlara doğru çekilerek uzatıldığını görmekteyiz²¹. Kazı çalışmalarında unguentariumların bir kısmının ağızında *in situ* olarak, bir kısmının da yakınında 76 adet yassı ve yuvarlak şekilli tipa bulunmuştur (Res. 10). Bu tipalar unguentariumların içerisindeki sıvının sızmaması amacıyla yapıldığından, kapatıldıkları ağızlarla göre çapları farklılık göstermekte olup, genelde; 1.4-1.7 cm arasında değişmektedir. Kullanıldıkları kapların hamuruyla aynı renkte olan bu tipaların üst kısımlarında, boyun kısmına doğru bastırılma sırasında oluşan parmak izleri, tamamında belirgin bir şekilde görülebilmektedir. Ele geçen tipaların tümündeki ortak özellik, unguentariumların ağız kısımlarında içe gelen bölümlerinin düz, dışta kalan üst kısımlarının ise parmakla bastırıldığını gösteren izlerin bulunmasıdır. Bunun yanında bazı tipalarda ise parmak izinin bulunduğu kısmında monogram benzeri çizgisel şekiller bulunmaktadır. Unguentariumların ağızlarının içindeki sıvının dökülmemesi amacıyla tipayla kapatıldıkları açıktır. Bu konuda yapılan araştırmalarda da fikir verebilecek bazı parçalar ele geçmiştir. Ele geçen buluntulara göre, unguentariumların ağızlarının -kabin büyülüğüne göre değişim bilen (genelde 1-1.5 cm çapında)- pişmiş toprak yassı yuvarlak tipalarla kapatıldığı düşünülmektedir²². Ancak pişmiş toprak tipaların unguentariumun içindeki sıvıyı dışarıya sızdırması kolay olacağını, bunun üzerine ahşap bir tıkaç daha kapatılarak sızdırma engellenmiştir. 2004 yılında Tapınak A naosunun altındaki tonozlu mekân kazalarında, birçok unguentariumun ağız kısmında yer alan hem pişmiş toprak tipalar, hem de ahşap tıkaçlar *in situ* olarak tespit edilmiştir (Res. 8, 18).

Düz dipli unguentariumların yoğun olarak bulundukları Tapınak A yapısı ile olan bağlantısı hem bu unguentariumların tarihlemesinde, hem de orijinali İ.S. 2. yy. Antoninler dönemine tarihlenen²³ yapının, Geç Antik Çağ'daki kullanımıyla ilgili önemli bilgiler vermektedir.

2004 yılında Laodikeia antik kentinde, Suriye Caddesi'nin kuzey yanında yer alan ve Tapınak A olarak adlandırılan yapının avlusunda ve portiklerinde yapılan çalışmalar sırasında bulunan unguentariumların buluntu seviyeleri 284.94- 284.00 m koddayken, 2005 yılında Tapınak A naosu tonozlu alt yapı olarak adlandırılan yerde bulunan unguentariumların buluntu seviyeleri 280.31 m koddadır ki bu seviye tonozlu mekanın zeminini oluşturur. Geç Antik Çağ unguentariumlarıyla buluntu kotları aynı olan 164 adet sikkenin de bu mekânda konteks olarak ele geçmesi, malzemeyi tarihlememiz konusunda bize önemli bilgiler vermektedir. Tapınak A tonozlu alt yapının dışında, avlu ve portiklerinde yapılan çalışmalarda az miktarda da olsa ele geçen bu unguentariumlar (Res. 2), Erken Hıristiyanlık

²⁰ Laodikeia kazalarında ele geçen ve Geç Antik Çağ'a tarihlediğimiz seramik gruplarının birçoğunda, mikanın yoğun olarak kullanıldığını gözlemeylemektedir.

²¹ Ağızin iki kenarı uzatılmış şekilli örneklerin ölçütleri: (2.4-2.7 cm), (2.2-2.4 cm), (2.5-2.6 cm), (2.5-2.8 cm), (2.3-2.6 cm) arasında değişiklik gösterirken, yuvarlak ağız şekilli unguentariumlarda bu ölçüler 2.4-2.5 cm arasındadır.

²² Fırat 2003, 94 Pl. LXVII.1; Ötüken 2005, 269. Pişmiş toprak tipaların yanında unguentariumların ağızlarının kapatılması için ek olarak kumaş ya da benzeri malzemenin de kullanılmış olmasının gerektiğini öne süren görüş için bk.: Türker 2005b, 313; Benzer bir öneri için Eisenmenger 2003, 195.

²³ Şimşek 2006a, 426; Şimşek 2006b.

Dönemi dini ritüelleriyle ilişkili olması bakımından da dikkat çekicidir. Tapınak A naosu altındaki tonozlu mekanın boşaltılması çalışmalarında az sayıda İ.S. 3. yy. sikkeleri (Caracalla [211-217], Claudius Gothicus II [268-270], Probus [276-282], Tacitus [275-276], Vabalatius [271-272]), çok sayıda İ.S. 4.yy. sikkeleri (Constantine I [307-337], Constans [337-350], Constantius II [337-361], Constantius I [330-346], Maximianus [286-305], Diocletianus [284-305], Crispus [317-326], Julian II [8360-363], Valentinianus [383-392], Helena [337-340]), çok az sayıda İ.S. 5. yy. sikkeleri (Honorius [393-423], Arcadius [383-408] ile 1 adet İ.S. 6. yy. [Tiberius II [578-582]] ile 1 adet İ.S. 7. yy. (Focas [602-610]) sikkesi bulunmuştur. Okunabilen 162 adet sikkenin %90'ı, İ.S. 4. yy. sikkesidir. Bu sikkelerden 32'si İ.S. 3. yy.'ın son çeyreğine, 130'u da İ.S. 4. yy.'a tarihlenmiştir²⁴ (Res. 11).

Yine aynı mekânda bulunan 500 civarındaki kurşun mühür de İ.S. 4. yy. tarihini destekleyen bir diğer buluntu grubudur²⁵ (Res. 12). İ.S. 1. yy.'dan itibaren kullanıldığı bilinen kurşun mühürler, postalanın ya da korunan önemli belge ve benzeri malzemeleri garanti altına almak için kullanılan objelerdir. Şimdiye kadar yapılan bilimsel çalışmalarında daha çok İ.S. 7. yy.'dan başlayarak Orta Çağ içlerine kadar çok sayıda örnekler yayımlanmış²⁶ olmasına rağmen, Geç Roma ve Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenen mühürlerin sayısı oldukça azdır. Tarihlemede mühürlerin üzerindeki motiflerden, yazı karakterine kadar çok çeşitli yöntemler kullanılsa da²⁷, İ.S. 4-5. yy.'lara tarihlenen mühürlerin bu tip ipuçlarından yoksun olması nedeniyle, daha çok objenin şekline bakılarak tariheleme yapılmıştır. Bu dönemde tarihlenen mühürlerin tek yüzlerinin basılarak, arka yüzlerin konik biçiminde olduğu belirtilir²⁸ ki Laodikeia'da ele geçen kurşun mühürlerin de büyük çoğunluğu bu tiptedir.

Tapınak A naos altındaki tonozlu mekân içinde bulunan düz dipli Geç Antik Çağ unguentariumlarını sikke ve kurşun mühürlerin yardımıyla, İ.S. 4. yy.'ın ikinci yarısı ile erken 5. yy.'a tarihlemek uygun olacaktır. Bu tarih Tapınak A naosu altındaki tonozlu mekanın Büyük Constantine (307-337) zamanında Hıristiyanlığın resmi din olarak kabulüyle birlikte dinsel bir arşiv olarak kullanıldığını göstermektedir²⁹.

L.05.TA.432, Res. 19.1

Unguentarium. B.Y.: Naos altındaki tonozlu mekan.

B.S.: 281.10 m D.Ç.: 2.6 cm Y.: 18.6 cm C.: 0.3 cm.

Tanımı: Hamur orta sertlikte, gözenekli kireç kataklı. Yer yer boyalı akıntı izleri. Hamur 10 R 5/2.

L.05.TA.151, Res. 19.2

Ağız ve boyunun bir bölümü eksik unguentarium parçası.

B.Y.: Naos altındaki tonozlu mekan.

B.S.: 280.85 m D.Ç.: 2.6 cm Y.: 15.8 cm C.: 0.4 cm.

Tanımı: L.05.TA.432 ile aynı. Hamur 10 R 6/8.

²⁴ Şimşek 2006b. Ele geçen İ.S. 6. ve 7. yy. sikkeleri, bu mekânın tapınak yıkıldıktan sonra taş-tuğla ocağı olarak kullanılmasıyla ilişkilidir.

²⁵ Şimşek 2006b.

²⁶ Zacos – Veglery 1972; Nesbitt – Oikonomides 1996.

²⁷ Zacos – Veglery 1972, XII.

²⁸ Bulgurlu 1998, 35 dn. 139.

²⁹ Şimşek 2006b.

L.05.TA.164, Res. 19.3

Tüme yakın unguentarium parçası. B.Y.: Naos altındaki tonozlu mekan.

B.S.: 280.85 m D.Ç.: 3 cm Y.: 17.3 cm C.: 0.4 cm.

Tanımı: Kendinden astarlı. Hamur ince gözenekli, mika ve kireç katkılı. Ağız kısmı kırık olup, boyuna ait iki parça gövde ile birleştirilmiştir. Dış yüzeyde boyalı akıntı izleri. Hamur 10 R 6/6.

2. Sivri Dipli Unguentariumlar

Laodikeia Geç Antik Çağ unguentariumlarının ikinci grubunu, kalın cidarlı ve sivri dipli örnekler oluşturur. 2002-2005 yılları arasında Laodikeia'da gerçekleştirilen kazılarda bu grup içine dahil edilebilecek toplam 100'ün üzerindeki unguentariumun çoğunu kade ve gövde parçaları oluşturur. Sivri Dipli unguentariumlardan tüme yakın sadece 2 örnek ele geçmiştir. Biçimsel olarak birinci grupta yer alan ince cidarlı örneklerden farklı özellıklere sahip olan sivri dipli unguentariumların hamur özellikleri birinci tiptekilerle hemen hemen aynıdır. Birçokörnekte mika katkısı fazlayken, bazı örneklerde de kireç parçacıklarının katımı maddesi olarak kullanılmıştır. İlk gruptaki örnekler gibi bu gruptaki unguentariumlar da astarsız olup, hamur rengindedir. Ancak pişirme bunlarda daha kaliteli olup, hamur renklerinde ilk gruptakiler kadar kötü pişirmeden kaynaklanan renk farkları yoktur.

Bu grubu oluşturan örneklerin ilk tipten en önemli farkı, pişirmiş sırasında yüksek ısında fırınlanmış olmalarından dış yüzlerinin daha parlak bir görünüme sahip olmasıdır. Yine birinci grupta olduğu gibi bazı örneklerin ağız kenarından, gövde yarısına kadar uygulanan boyalı, sivri dipli unguentariumlarda da görülür. Bunun yanında birkaç örnekte de akıntı şeklindeki boyalı izler yer alır (Res. 8, 13, 16). İkinci önemli fark ise hem kapların yüksekliklerinde hem de kaidenin şeklinde ortaya çıkar. İkinci grupta yer alan kalın cidarlı kapların yükseklikleri 20-22 cm civarında olup, iki grup arasındaki boyut farkı kabın diğer ölçülerine de yansımıştır. Düz Dipli grupta kaideler her ne kadar tam anlamıyla düz olmasa da, profilden bakıldığından kaidenin hafif yassı-düz şekli dikkat çekerken, ikinci grupta bu kapların birçoğuunda kaidenin tabana doğru sıvırılmış, en alta hafif yuvarlatılarak sona ermiştir (Res. 6).

Sivri Dipli örneklerin bazlarında gövdenin alt kısmında kaideye yakın bölümde damga baskısı görülür (Res. 13). Bu nedenle bu grubu oluşturan unguentariumları; damgasız ve damgalı olmak üzere iki grupta toplamak mümkündür. Bunlar içinde ise damgalı unguentariumlar, monogramlı ve figürlü olmak üzere kendi içinde iki alt gruba ayrılr. Laodikeia kazılarda farklı alanlarda ortaya çıkan unguentariumlar, tarihlenmesinde daha çok diğer kazı buluntuları göz önüne alınmıştır. Buna ek olarak Tapınak A yapısında sikke ve mühürlerle yoğun olarak ele geçen birinci grubun aksine, ikinci gruptan bu alanda herhangi bir örnek ele geçmemiştir. Buradan da ortaya çıkan tarih İ.S. 6. ile 7. yy.'nın başlarıdır³⁰.

2.1 Damgasız Unguentariumlar

L.05.SC.114 Res. 20.1

Unguentarium. B.Y.: Suriye Caddesi.

B.S.: 282.85 m Y.: 22.6 cm D.: 19.6 cm D.Ç.: 0.7 cm Ağız Çapı: 3.5 cm.

Tanımı: Kendinden astarlı, Hamur orta-sert, gözeneksiz, kil yoğun.

Ağız kenarından karnın alt yarısına kadar boyalı. Hamur: 5 YR 8/10 Boya: 2.5 YR 6/10.

³⁰ Şimşek 2006a, 425.

L.05.TAP.102, Res. 20.2

Unguentarium parçası. B.Y.: Tapınak A Batı Portik.

B.S.: 284.63 m. D.Ç.: 1.2 cm. Y.: 16.7 cm. C.: 0.3 cm.

Tanımı: Kendinden astarlı. Hamur orta sert, gözeneksiz, kil yoğun.

Dış yüzde boyalı akıntı izleri. Hamur: 10 R 5/8.

L.05. LS.350, Res. 20.3

Unguentarium dip parçası. B.Y.: Bozburun Köyü Mezarlığı.

B.S.: Yüzey buluntusu D.Ç.: 1.5 cm. Y.: 12.2 cm. C.: 0.6 cm.

Tanımı: Hamur orta-sert, gözeneksiz, kil yoğun. Hamur: 2.5 YR 6/8.

2.2 Damgalı Unguentariumlar (Res. 13-17, 21-22)

Laodikeia'da 2002-2005 kazı sezonlarında gerçekleştirilen çalışmalarda ikinci grubu oluşturan Sivri Dipli unguentariumlardan toplam 52 adedi damgalı olarak ele geçmiştir. Bu unguentariumlar antik kentin farklı noktalarında bulunmuştur. Buluntuların bir kısmı Tapınak A Portiği'nde, Suriye Caddesi'nde ve bir kısmı da yüzey araştırmaları sırasında ele geçmiştir.

2.2.1 Monogram Damgalı Unguentariumlar

Damgalar gövdenin alt kısmında, kaideye yakın bölümde yer alır. Bu tipteki örneklerde damgaların yapıldığı alan bazen yuvarlak bazen de dikdörtgen şekillidir (Res. 13). Laodikeia'da ele geçen damgalı örneklerden sadece birinde bu alanı çevreleyen kısım elips şeklindedir. Tek örnek temsil edilen bir başka unguentariumda ise damga kısmında herhangi bir çerçeveye yer almaz. Bu örnek üzerinde, çömlekçinin damga yerine kap henüz yaş iken sıvri ucu bir aletle yaptığı kazıma işaret yer alır (Res. 14 [03.06]). Damgalı örneklerin büyük çoğunluğunu şekilsel ve harf karakterli monogramlar oluşturur³¹ (Res. 14-15). Kurşun mühürler üzerinde sıkça kullanılan harf karakterleri ve şekillerin benzerleri niteliğinde olan unguentarium damgaları, oldukça karmaşık bir yapıdadır.

L.05.TAP.340 (Res. 21.1)

Unguentarium dip parçası. B.Y.: Tapınak A Doğu Sokağı.

B.S.: 284.30 m D.Ç.: 1.2 cm Y.: 11.8 cm C.: 0.6 cm.

Tanım: Sert hamurlu, ince gözenekli, pişirmeden dolayı hamurda renk farklılıklarını, boyalı akıntısi. Hamur: 10 R 7/1 Boya: 10 R 5/1.

L.05.TAP.346 (Res. 21.2)

Unguentarium dip parçası. B.Y.: Tapınak A Doğu Sokağı.

B.S.: 284.50 m. Y.: 9.7 cm. C.: 1.4 cm.

Tanım: Kil ince ve yoğundur. Seyrek gözenekli ve hamuru orta sertliktedir.

Gövde üzerinde boyalı akıntı izleri yer alır. Kaidenin üst kısmında monogram vardır. Hamur 10 R 5/6.

³¹ Unguentarium gövdelerinin alt kısmında kaideye yakın alanda çeşitli monogramların betimlendiği örnekler için bk.: Hayes 1968, 214, 19; Hayes 1971, 243 Fig. 2 Pl. 36 a-b; Coldstream – Huxley 1972, Pl. 49.12; Striker – Kuban 1975, Fi. 14.1; Hayes 1992, 8-9 Fig. 1.21-24 Fig. 2. 16-17; Mitsopoulos-Leon 1991, 150, 153 Taf. 220, O53; Gassner 1997, 171, 172, no. 709-711, Taf. 56.89; Aslan 2004, 225 no 65, 226 no. 67; Baylan 2001, 60, 65 Lev. XLVII, LI; Degeest-Ootenburgs 1999, Fig. 3 Pl. 3-22 ve Degeest 2000, 173 Fig. 222-223; Eisenmenger 2003, 195; Ötüken 2003, 240. Mühür kısmında Eski Yunanca yazılı örnek için bk.: Hayes 1971, 244 Pl. 37, b.; Seleukeia Sidra ve Pisidia Antiokeia'sında bulunmuş monogramlu 13 örnek için bk.: Lafli 2002, 37 Res. 16 a-b.

L.05.TAP.350 (Çiz. 21.3)

Unguentarium dip parçası. B.Y.: Tapınak A, Portiği.

B.S.: 284.45 m D.C.: 1.3 cm Y.: 7.9 cm C.: 0.7 cm.

Tanımı: Hamur ince ve yoğun, seyrek gözenekli. Hamur: 10 R 5/8

L.05.SC.101 (Çiz. 21.4)

Unguentarium dip parçası B.Y.: Suriye Caddesi.

B.S.: 283.65 m D.C.: 1.8 cm Y.: 8.1 cm C.: 0.7 cm.

Tanım: Hamur sert, sıkı killi, ince gözenekli. Hamur: 2,5 YR 6/8

L.05.TAP.521 (Çiz. 21.5)

Unguentarium dip parçası B.Y.: Tapınak A, Doğu Sokağı.

B.S.: 283.70 m D.C.: 1.5 cm Y.: 9.5 cm C.: 0.7 cm.

Tanımı: Hamur sert, ince gözenekli, sıkı killi. Kum ve kireç katkılı.

Gövdenin alt kısmında monogram. Hamur ve boyası L.05.SC.114 ile aynı.

L.05.TAP.520 (Çiz. 21.6)

Unguentarium dip parçası. B.Y.: Tapınak A, Doğu Sokağı.

B.S.: 283.75 m D.C.: 1.3 cm Y.: 8.7 cm C.: 1 cm.

Tanımı: Gövdenin alt kısmında monogram. Hamur ve boyası, L.05.SC.114 ile aynı.

2.2.2 Figürlü Damgalı Unguentariumlar

Bu alt grupta toplanan örneklerde çeşitli figürsel betimlemeler yer alır³² (Res. 16-17). Bu örneklerden birinde başını geriye çevirmiş hareketli pozisyonda bir aslan betimi yer alır (Res. 16-17 [04.03] Res 22 [04.03]). Damgalı unguentariumlar içerisinde en dikkat çekici örnek; üzerinde timsah, akrep, tilki ve pelikanın betimlendiği gövdenin bir kısmı ve kaide-den oluşan parçadır (Res. 16-17 [05.01]). Laodikeia'da bu tipte toplam üç örnek bulunmuş olup, bunlardan ikisinde en üstte pelikan betimlenirken, diğer örnekte pelikan en alta baş aşağı olarak görülür. Buradan çıkan sonuç kompozisyonun aynı, ancak damganın basılış yönünün farklı olduğunu söyleyebiliriz. Aynı kompozisyonu sahip örneklerin damga baskısı üzerinde yaptığımız incelemelerde, konunun aynı olmasını rağmen üzerindeki yazıtın farklı olduğunu saptadık. Yani bu üç örnekten ikisinde aynı kompozisyonu içeren farklı iki damga ortaya çıkmıştır.

Benzer şekilde figürlü kompozisyonlara sahip olan unguentariumlar, daha önce Kythera, Bengazi, İstanbul ve Efes'te gerçekleştirilen kazılar sırasında da bulunmuştur³³. İstanbul'da bulunan örnek üzerindeki yazıt tam olarak okunamasa da, olası çevirisi verilmiştir³⁴. Laodikeia'da ele geçen bu üç örnek, hem yazıtlarının kısmen de olsa okunaklı olması³⁵, hem de bu tipte ele geçen unguentariumların az sayıda olması nedeniyle oldukça

³² Perge'de bulunan mühürlü bir unguentariumda sakallı erkek başı (Herakles) betimlenmiştir. Bu örnek için bk.: Atık 1995, 180 no. 404; Kucağında çocuk İsa taşıyan Meryem betimli Myra buluntusu farklı bir örnektir bk.: Türker 2005, 313 Res. 8.11.

³³ Hayvan betimli mühürler için bk.: Mitsopoulos – Leon 1991, 150, 153 Taf. 220 O54; Hayes 1992, 9 no. 51; Riley 1979, 364 D1031 pl. XXXII 1031; Coldstream 1972, 174-175 Pl. 49 x 12; Eisenmenger 2003, 195. Mühür kısmında aslan betimli başka bir örnek için bk.: Hayes 1971, 244 Fig. 2.

³⁴ Hayes 1971, dn. 4.

³⁵ Yazıtın okunmasındaki katkılarından dolayı Epigraf F. Guzzi'ye teşekkür ederiz.

önemlidir (Res. 16-17 ve Res. 22 [04.03]). Dört farklı hayvanın oluşturduğu kompozisyon- dan oluşan damga baskısının Laodikeia'da ele geçen üçörnekte de aynı olması, bu kente üretime yönelik bir faaliyetin gerçekleşmiş olabileceğini düşündürmektedir. Yine bu örnekler arasında yer alan bir unguentariumun üzerine ters olarak basıldığını, kompozisyon- da yer alan hayvanların baş aşağı gelecek şekilde durmasından anlamaktayız. Mührün ters basıldığı başka bir örnek daha önce Efes'te de bulunmuştur³⁶. Sağdan sola okunan yazıt- lar, damga üzerine ters basılmıştır. Yazıtlar büyük olasılıkla medikal bir anlam içermekle beraber, okunabilen bölümünde 'C K O T O M Π I Λ' ve olası 'C H P O T A' (?) yazısı bulunur. Damga üzerinde okunabilen kelimeлерin olası anlamları ve damga ortasında ya- zıtın çevrelediği kurt, pelikan, timsah ve akrepin oluşturduğu kompozisyon birlikte de-ğerlendirildiğinde, unguentariumun içindeki sıvının ya da kutsal suyun tedavi amaçlı bir çeşit panzehir ya da ilaç olduğunu söyleyebiliriz.

05.01 (Res. 16-17)

Unguentarium dip parçası. B.Y.: Tapınak A Battı Portik.

Tanım: Gövdenin bir kısmı ve kaideye ait parçadır. Kırmızımsı kahverengi astarlı, gri ha- murlu, çok sert dokulu, kireç katkilidir. Dış yüzünde yer yer kahverengi boyalı izleri yer alır. Gövde altındaki damgali alanda dört farklı hayvanın oluşturduğu figürsel kompozis- yonun etrafı Eski Yunanca bir yazıtlı sınırlandırılmıştır. Damga kısmında en üstte akrep yanında sırasıyla timsah, tilki ve pelikan yer alır. Akrep ile tilki arasında kalan pelikanın boyun kisminin altında doldurucu motifler vardır. Kendinden astarlı, Hamur: 2.5 YR 7/8. Boya 10 R 5/10.

02.04

Unguentarium dip parçası. B.Y.: Merkezi Agora.

Tanım: 05.01 ile aynı.

02.05

Unguentarium dip parçası. B.Y.: Suriye Caddesi.

Tanım: 05.01 ile aynı, damga ters. Kırmızımsı-kahverengi (10 R 6/8) kendinden astarlı, yoğun pişirimden dolayı hamur koyu-gri (2.5 R 5/1). Boya akıntısı 2.5 R 4/6.

Ref.: Coldstream – Huxley 1972, 174 pl. 49; Riley 1979, 364 pl. XXXII. 1031; Mitsopoulos- Leon 1991, 153 Taf. 220 O54; Hayes 1992, pl. 17. 51.

04.03

Unguentarium dip parçası. B.Y.: Suriye Caddesi.

Tanım: Gövdenin bir kısmı ve kaideye ait parça. Kırmızımsı kahverengi astarlı (7.5 YR 7/4), gri hamurlu (2.5 R 5/1), çok sert dokulu, kireç kataklı. Yuvarlak şekilli damga çerçevesinin sınırlarını engerekli bir yılan çevreler. Damga kısmında yürüür pozisyonda, başını geriye doğru çevirmiş ve kuyruğu yukarı kalkık yeleli erkek aslan. Aslanın kuyruğunun üst kısmındaki boşlukta yıldız.

Ref.: Hayes 1992, 9 Fig. 2. 50.

3. Sonuç

Doğu Akdeniz ağırlıklı olarak oldukça geniş bir coğrafyada dağılım gösteren Geç Antik Çağ unguentariumları, özellikle Anadolu'da yoğun olarak farklı merkezlerde ele geçmiştir. Daha önceleri Hayes, bu tipteki unguentariumların Doğu'da yapıldığını ileri sürmüşt ve

³⁶ Mitsopoulos – Leon 1991, 150, 153 Taf. 220 O54.

Filistin'i üretim yeri olarak göstermiştir³⁷. Kutsal toprakların bu bölgede olması nedeniyle, bu görüş tutarlı gözükmeektedir. Ancak Geç Antik Çağ unguentariumlarının Anadolu'da birçok merkezde yoğun olarak ortaya çıkması, bu kap grubunun Orta Doğu'dan daha çok, Batı Anadolu orjinli bir üretiminin olduğu olasılığını güçlendirmektedir³⁸. Öte yan- dan Likya Bölgesi'nde Myra'da yer alan ve kazı çalışmaları devam eden Aziz Nikolaos Kilisesi'nde de bu tip unguentariumlar ele geçmiştir. Ötüken ve Türker, bu unguentarium- ların Aziz Nikolaos kültü nedeniyle, kutsal mür yağı konmasından dolayı, hacilar için burada üretilmiş olabileceğini öne sürmüşlerdir³⁹.

Laodikeia kazlarında ele geçen Geç Antik Çağ unguentariumu sayısı oldukça fazla olmasına rağmen, bu kapların üretim yeriyle ilgili kesin verilere en azından şu an için sahip değiliz. Ancak, özellikle dört farklı hayvan figüründen oluşan damgalı unguentariumdan üç tane bulmuş olmamız Laodikeia'da üretmeye dönük bir faaliyet olduğunu düşündürmektedir.

Laodikeia'da ele geçen örnekler göz önüne alındığında, bu unguentariumları temelde açık kahverengi, kiremit rengi ve koyu gri hamurlu olmak üzere üç renk grubuna ayırabili- riz. Bunların dışında pişirme süresinin uzun tutulması nedeniyle kap üzerindeki renklerde farklılıklar da olabilmektedir. Anadolu'da ele geçen örneklerin birçoğunun hamur renklerinin birbirlerine yakınlık göstermesi de bu kap grubunun tek bir merkezden daha çok Anadolu üretimi olabileceği görününü desteklemektedir. Geç Antik Çağ unguentariumlarının tek bir merkezde mi yoksa her merkezin kendi lokal üretimimi olduğu konusu, tam ola- rak açıklık kazanmamıştır. Ele geçen buluntular dahilinde her kentin kendi üretimi olduğu daha mantıklı bir sonuç olarak görülebilir. Ancak hacı olmak amacıyla Filistin'e gidenlerin, memleketlerine dönüşte içi kutsal sıvı ile dolu unguentariumları beraberlerinde getirdikle- ri düşünülecek olursa, bunların Filistin ya da çevresinde üretilmiş olması gereklidir⁴⁰. Diğer taraftan bu kapların üretimi ve yayılımı bakımından, Anadolu'da Myra'daki (Demre) Aziz Nikolaos kültü gibi Hristiyanlarca kutsal sayılan yerler ve hac ziyareti yapılan diğer alanlar da göz önüne alınmalıdır⁴¹. Günümüzde de hacilar için hazırlanan ve içerisinde kutsal su bulunan modern ampulla⁴² da diyebileceğimiz şişecikler aynı işlevle kullanılmaktadır⁴³.

İkinci sorunu oluşturan kapların kullanım amacı da hala tam olarak açıklığa kavuşturma- mistir. Ancak bu kapların dinsel amaçlı olarak kullanım gördüğü büyük bir olasılıktır. Kimi araştırmacılar bu kapların içinde bitkisel yağı⁴⁴, bitkisel esans ya da zeytinyağı konulduğunu

³⁷ Hayes 1971, 246.

³⁸ Atik 1995, 180-181; Degeest – Ottenburgs 1999, 247. Sagalassos'da yapılan kimyasal analizlerle Geç Antik Çağ unguentariumlarının bu kente üretilmediği ortaya konmuştur (Degeest – Ottenburgs 1999, Tab. 1).

³⁹ Ötüken 2003, 240 Res. 9; Türker 2005, 315 Res. 8-9.

⁴⁰ Bu görüş daha önce Hayes tarafından öne sürülmüştür, bk.: Hayes 1971, 246. Bu suyun şifa verici özelliği göz önüne alınacak olursa, memleketine içinde kutsal su ve bitkisel yağ bulunan unguentariumlarla dönen hacilar, herhangi bir salgın hastalık veya acil önlem gerektiren durumlarda, korunmak amacıyla bu şişeleri ihtiyaç duyduklarında geri almak üzere kiliselere teslim ederlerdi (Hayes 1971, 247).

⁴¹ Bu kutsal alanlar içinde önemli olanlar; Pisidia Antiochia, Tarsus, Milet, Constantinopolis, Kolossai, Hierapolis gibi kentler olup, Anadolu'nun en eski yedi kilisesi; Efes, Smyrna, Bergama, Thyatira, Sardis, Philedelphia ve Laodikeia'dadır (bk.: Blake – Edmonds 1998, 117-141).

⁴² Genel olarak İ.S. 5-6. yy.'lara tarihlenen ve işlevsel olarak Geç Antik Çağ unguentariumlarıyla aynı amaca yönelik olarak kullanılan küçük matara tipli, pişmiş toprak şişeciklerden Laodikeia kazlarında da bol miktarda bulunmuştur. Laodikeia'da bulunan ampullalar için bk.: Şimşek – Duman 2007, 1 vd.

⁴³ Resim için bk.: Coleman – Elsner 1995, 102.

⁴⁴ Hayes 1971, 244; Mitsopoulos – Leon 1991, 150; Eisenmenger 2003, 195; Ötüken 2003, 240.

ileri sürerken, kimileri de kutsal su ile doldurulduklarını ileri sürer⁴⁵. Laodikeia'da ele geçen tüme yakın unguentariumların birçoğunun içinde tortulaşmış kalıntılar rastlanmış ve kimyasal analizlerle bu tortuların organik olduğu sonucu ortaya çıkmıştır⁴⁶. Bu nedenle de en azından Laodikeia'da bulunan unguentariumların içerisinde bitkisel içerikli sıvıların olduğunu söylemek doğru olacaktır. İçerisindeki sıvı her ne olursa olsun, kullanımı tamamen tedaviye dönük dinsel işlevli olan bu kapların, bu kadar geniş bir coğrafyada bulunmasının en büyük nedeni de inançlara göre, şifa verici özelliğinden kaynaklanmış olmalıdır. Bazı araştırmacılar bu kapların içine konan esans ya da suyun kutsal topraklardan alınarak, görevini tamamlayan hacilarca kendi memlekelerine dönüste bağlı bulundukları kiliseye, bu kapları acil bir hastalık ya da tedavi durumunda ihtiyacı olanlara verilmek üzere bırakıldığını öne sürer. Kimileri de kutsal topraklardan sadece hatırlama amaçlı olarak getirilen kaplar olarak görür. Bu görüş halen İslamiyet'te de zemzem suyu olarak ifade edilen su ile aynı kökene dayanıyor olmalıdır⁴⁷. Diğer bir görüş ise Likya Bölgesi'nde Myra'daki (Demre) Aziz Nikolaos kutsal alanında olduğu gibi, aziz şehitliklerine gelen ziyaretçiler bu mekânlarda şehitlerin röliklerinin bulunduğu sudan kutsal olduğu için bu şişelere doldurarak memlekelerine götürmüştürlerdir⁴⁸.

Kapların yoğun olarak bulunduğu tüm merkezlerde dikkati çeken ortak özellik, Hıristiyanlığın erken dönemlerinde bu kentlerin bazlarının Metropolük, bazlarının da Piskoposluk merkezi olmasıdır. Erken Bizans Dönemi'nde Laodikeia, Phrygia Pacatiana'sının Metropolük merkezi olarak önemli bir dinsel kimlikle ön plana çıkmıştır⁴⁹. Göründüğü gibi Hıristiyanlık için önemli birer merkez olan bu kentlerle, unguentariumlar arasında dinsel olarak yadsınmaz bir bağlantı olmalıdır.

Laodikeia'da Tapınak A, tonozlu mekânında ortaya çıkan ve sikkelerin yardımıyla İ.S. 4. yy.'in ikinci yarısı ile erken 5. yy.'a tarihlediğimiz Düz Dipli unguentariumların bulunduğu alanda 400'ün üzerinde bulunan kurşun mühürler, yapının bir arşiv merkezi olduğunu ortaya koymaktadır. Bilindiği gibi mühürler belgeleri garanti altına almak amacıyla gönderen tarafından belge üzerine ip yardımıyla tutturulan objelerdir. Bu yüzden Tapınak A olarak tanımladığımız yapı, olasılıkla tapınak işlevini İ.S. 4. yy.'da tamamen kaybederek, önemli belge ve kamuya ait eşyaların saklandığı bir mekân haline gelmiştir⁵⁰.

⁴⁵ Hayes 1971, 244; Mitsopoulos – Leon 1991, 150; Gassner 1997, 171; Eisenmenger 2003, 195; Meriç 2002, 157.

⁴⁶ Bu analizleri yapan PAÜ, FEF, Kimya Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. E. Erdem'e teşekkür ederiz.

⁴⁷ Haci olmak amacıyla kutsal topraklara gidenler tarafından memlekelerine dönüste hediye olarak getirilen bu suyun şifa verici özelliğine inanılır. Benzer özellikler Mekke'ye hac için giden Müslümanların da memlekelerine dönüşlerinde zemzem adı altında kutsal su getirmelerinde de görülür.

⁴⁸ Türker 2001, 371; Türker 2005, 311.

⁴⁹ Ramsay 1895, 80-83.

⁵⁰ Şimşek 2006a, 423-426; Şimşek 2006b.

Kısaltma ve Bibliografiya

- A. Ç.: Ağız Çapı
- B. Y.: Buluntu Yeri
- B. S.: Buluntu Seviyesi
- C.: Cedar
- D.: Derinlik
- D. Ç.: Dip Çapı
- Y.: Yükseklik

- Acara 1997 M. Acara, "Seramik Buluntular", bk.: Y. Ötüken, "1995 Yılı Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı", KST XVIII.II (1997) 471-487.
- Anderson 1897 J. G. C. Anderson, "A Summer in Phrygia: I", JHS, XVII, 1897, 409- 410.
- Aslan 2004 N. Aslan, "Antiocheia (Pisidya) Kazlarında Bulunan Seramikler", Olba X, 2004, 209-230.
- Atik 1995 N. Atik, Die Keramik aus den Südthermen von Perge, IstForsch 40 (1995).
- Atik – Erdem 2003 N. Atik- Z. K. Erdem, "Tüba- Tüksek Buldan (Denizli) Arkeolojik Kültür Varlıklarına Envanter Çalışması", 2002 Yılı Raporu", Buldan 2003, 2-16.
- Baldoni – Franco 1995 D. Baldoni – C. Franco, "Unguentaria tardo-antichi da Iasos (V- VIII d.C.)", RdA 19, 1995, 121-128.
- Baydur 1983 N. Baydur, "Tarsus Donuktaş Kazısı", ASanat 1, 1983, 133-285.
- Baylan 2001 E. Baylan, "Çanak Çömlek Buluntuları", bk.: N. Baydur - N. Seçkin (ed.), Tarsus Donuktaş Kazısı Raporu (2001).
- Bean 1980 G. E. Bean, Turkey Beyond The Maeander (1980).
- Bejor 2000 G. Bejor, "Per Una Ricerce Di Laodicea Ellenistica", bk.: G. Traversari v.d. (ed.), Laodikeia Di Frigia I (2000) 15-23.
- Belke – Mersich 1990 K. Belke – N. Mersich, Phrygien und Pisiden, Tabula Imperi Byzantini 7 (Denkschr. ÖAW. phil. hist. Kl. 211).
- Blake – Edmonds 1998 E. C. Blake – A. G. Edmonds, Biblical Sites in Turkey (1998).
- Buckler – Calder 1939 W. H. Buckler – W. M. Calder, Monuments and Documents from Phrygia and Caria MAMA VI (1939).
- Coldstream – Huxley 1972 J. N. Coldstream – G. L. Huxley, Kythera (1972).
- Cottica 1998 D. Cottica, "Ceramiche Bizantine Dipinte Ed Unguentari Tardo Antichi Dalla 'Casa Dei Capitelli Ionici' A Hierapolis", Rivista Di Archeologica XXII, 1998, 81-90.
- Cottica 2000 D. Cottica, "Unguentari Tardo Antichi Dal Martyrion Die Hierapolis, Turchia", Antiquite 112- 2, 2000, 999-1021.
- Courtils 2001 J. des Courtils, "Xanthos, Rapport sur la campagne de 2000", Anatolia Antiqua IX, 2001, 227-241.
- D'Andria 2002 F. D'Andria, "Hierapolis Antik Kenti 2000 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları", KST 23.I (2002) 99-106.
- D'Andria 2003 F. D'Andria, Hierapolis (2003).

- Degeest 2000 R. Degeest, The Common Wares of Sagalassos, Studies in Eastern Mediterranean Archaeology III (2000).
- Degeest – Ottenburgs 1999 R. Degeest – R. Ottenburgs – H. Kucha – W. Viaene – M. Waelkens, "The Late Roman Unguentaria of Sagalassos", BaBesch 74, 1999, 247-262.
- Diederichs 1980 C. Diederichs, Ceramiques Hellenistiques, Romaines et Byzantines (1980) Salamine de Chypre IX.
- Dottwerweich 1999 U. Dotterweich, "Unguentarien mit kuppelförmiger Mündung aus Knidos", bk.: U. Mandel – R. Özgan v.d. (ed.), Knidos-Studien, Band 1 (1999).
- Eisenmenger 2003 U. Eisenmenger, "Late Roman Pottery in Lycia (Lycia)", bk.: C. Abadie-Reynal (ed.) Les Ceramiques en Anatolie aux Epoques Hellenistique et Romaine, Varia Anatolica XV (2003) 193–201.
- Erim 1997 K. Erim, Aphrodisias² (1997).
- Ferrero 1997 D. B. Ferrero, "Excavations and Restorations in Hierapolis during 1995", KST XVIII. II (1997) 85- 99.
- Fırat 2003 N. Fırat, "Perge Konut Alanı Kullanım Keramiği", bk.: C. Abadie-Reynal (ed.) Les Ceramiques en Anatolie aux Epoques Hellenistique et Romaine, Varia Anatolica XV (2003) 92-95.
- Gagniers 1969 J. Gagniers, "Introduction Historique", bk.: J. Gagniers v.d. (ed.) Laodicée Du Lycos Le Nymphée (1969) 1-11.
- Gassner 1997 V. Gassner, Das Südhor der Tetragonas-Agora. Keramik und Kleinfunde, FiE XII/I/I (1997).
- Guidoboni 1994 E. Guidoboni – A. Comastri – G. Traina, Catalogue of Ancient Earthquakes in the Mediterranean Area up to the 10th Century (1994).
- Hayes 1968 J. W. Hayes, "A Seventh-Century Pottery Group", bk.: R. Martin Harrison – N. Fıratlı, "Excavations at Sarıçhane in İstanbul: Fifth Preliminary Report", DOP XXII (1968) 196-216.
- Head 1906 B. von Head, Catalogue of The Greek Coins of Phrygia, BMC (1906).
- Head 1977 B. von Head, Historia Numorum A Manual of Greek Numismatics (1977).
- Kazenwadel 1995 B. Kazenwadel, Lidar Höyük. Die hellenistische und römische Keramik (1995).
- Laflı 2002 E. Laflı, "Güney Anadolu Müzeleri Antik Dönem Seramikleri", ASanat 108, 2002, 33-44.
- Magie 1950 D. Magie, Roman Rule in Asia Minor to the end of the Third Century after Christ Vol. I-II. (1950).
- Meriç 2002 R. Meriç, Späthellenistisch – römische Keramik und Kleinfunde aus einem Schachtbrunnen am Staatsmarkt in Ephesos, FiE IX/3 (2002).
- Mitsopoulos-Leon 1991 V. Mitsopoulos, Die Bazilika am Staatsmarkt in Ephesos Kleinfunde. 1.Teil: Keramik hellenistischer und römischer Zeit (1991).
- Nesbitt – Oikonomides 1996 J. Nesbitt – N. Oikonomides, Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art: West, Northwest, and Central Asia Minor and the Orient (Catalogue of Byzantine Seals Series; Vol. 3) (1996).
- Ötüken 2003 S. Y. Ötüken, "Likya Bölgesi'ndeki Kazı ve Yüzey Araştırmaları Çerçevesinde Ortaçağ Seramikleri", Adalya VI, 2003, 233–242.

- Ötüken 2005 Y. Ötüken, "2002 Yılı Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı", Adalya VIII, 2005, 263-285.
- Ramsay 1895 W. M. Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia I* (1895).
- Rice 1958 T. Rice, *The Great Palace of the Byzantine Emperors, Second Report* (1958).
- Riley 1975 J. A. Riley, "Pottery in the Caesarea Hippodrome", *BASOR* 218, 1975, 25-63.
- Riley 1979 J. A. Riley, Coarse Pottery, bk.: J. A. Lloyd (ed.), *Excavations at Sidi Khrebish Benghazi (Berenice), LibyaAnt Suppl. V 2.* (1979) 91- 466.
- Robert 1954 L. et J. Robert, *La Carie, Le Plateau De Tabai Et Ses Environs* (1954).
- Robinson 1959 H. S. Robinson, *Pottery of The Roman Period, Agora V* (1959).
- Ruge 1924 W. Ruge, "Laodikeia", *RE XII.1* (1924) 712-725.
- Sabuncu 1975 C. L. Striker – Y. D. Kuban, *Work at Kalenderhane Camii in İstanbul, Fifth Preliminary Report (1970-1974) Dumbarton Oak Papers, Vol. 29* (1975) 306-318.
- Sevin 2001 V. Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I* (2001).
- Slane – Sanders 2005 K. W. Slane – G. D. R. Sanders, "Corinth: Late Roman Horizons", *Hesperia* 74, 2005, 243-297.
- Striker – Kuban 1975 C. L. Striker – Y. D. Kuban, "Work at Kalenderhane Camii in İstanbul: Fifth Preliminary Report (1970- 1974)", *DOP* 29, 1975, 306- 318.
- Şimşek 2005 C. Şimşek, "2003 Yılı Laodikeia Antik Kenti Kazısı", *KST* 26.I (2005) 305-320.
- Şimşek 2006a C. Şimşek, "2004 Yılı Laodikeia Antik Kenti Kazısı", *KST* 27.I (2006) 419-434.
- Şimşek 2006b C. Şimşek, "2005 Yılı Laodikeia Antik Kenti Kazısı", 28. Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, 29 Mayıs - 2 Haziran, Çanakkale (baskıda).
- Şimşek – Büyükkolancı 2006 C. Şimşek – M. Büyükkolancı, "Laodikeia Antik Kenti Su Kaynakları ve Dağıtım Sistemi", *Adalya IX*, 2006, 83- 103.
- Şimşek – Duman 2007 C. Şimşek – B. Duman, "Laodikeia'da Bulunan Ampullalar", *Olba XV* (2007) 1-30.
- Texier 2002 Ch. Texier, *Küçük Asya, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi, Cilt II*, A. Suat (çev.), (2002).
- Traversari 2000 G. Traversari, "La Situazione Viaria Di Laodicea Alla Luce Degli Itinerari Romani", bk.: G. Traversari v.d. (ed.), *Laodikeia Di Frigia I* (2000) 9-14.
- Türker 2001 A. Ç. Türker, "Unguentariumlar", bk.: Y. Ötüken, "Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısından Seçme Küçük Buluntular", V. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu, 2001, 361-384.
- Türker 2005 A. Ç. Türker, "Myra'da Aziz Nikolaos'un Yağ Kültüyle İlişkili Seramik Kaplar", *Adalya VIII*, 2005, 311-327.
- Vroom 1999 J. Vroom, "The Late Roman-Early Byzantine Finds From The Excavations at the Eastern City of Limyra" bk.: J. Borchhardt, "Bericht der Grabungskampagne in Limyra 1997", *KST* XX/II, 1999, 139-150.
- Weber 1898 G. Weber, "Die Flüsse von Laodicea", *AM* XXIII, 1898, 178-195.
- Williams 1985 C. Williams, *Pottery and Glass*. bk.: M. Gough (ed.), *Alahan. An Early Christian Monastery in southern Turkey. Pontifical Institute of Mediaval Studies, Subsidia Mediaevalia 16* (1985).
- Yener – Malkoç 2005 A. Yener – N. Malkoç, "Kaleiçi, 148 Ada, 15 Parselde Yapılan Sondaj Kazısı", 14. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu (2005) 101-108.

Summary

Late Antique Unguentaria Discovered at Laodikeia

In excavations at Laodikeia since 2002, numerous fired clay vessels have been discovered including unguentaria, these form a group of about 1000 fragments and near intact examples in a variety of forms and fabrics ranging from 18 to 20 cms. h., a few of larger size 30-35 cm. h. were also found. All the Late Antique unguentaria from Laodikeia are fusiform. Their circular rims are slightly everted. The concave cylindrical short necks have a relief line near the body and perhaps they were tied here or around the neck for carrying, as both groups do not freely stand. They have been placed in two groups, those with a flat base and those with a pointed base. Both groups have an almost equal number of fragments and near intact vessels but the second group has more intact and near intact examples. Those with a flat base have a body that slightly widens at the half way point and then gently tapers down to the base. Those with a pointed base have a body that tapers sharply toward the base. The pointed base is either rounded or sharply pointed, the flat bases straight and cannot stand firmly. It is possible to date these two distinct groups.

The first group with a flat base have a thin body wall. About 800 fragments of this group have been uncovered. Temple A produced the largest number, 561 fragmentary or almost-intact examples were found in the vaulted room beneath the structure: 103 fragments are rims with part of the neck, 350 body fragments, 85 small fragments belonging to the base and body. 23 examples have been found intact or near-intact, some fragments were joined together and have been restored.

The pastes have a wide colour range, from reddish brown, blackish brown, light brown, grey to light and dark red and buff. They remained in the paste colour and traces of paint from the rim down to the middle of the body show that their upper halves were painted by dipping the vessel. This method was applied to the outer surface, only one or two shades darker than the paste colour. In addition to the dip-painted examples, some carrying only a slip have been discovered.

Some were excavated with the plug stopper still in their mouths and some plugs were found next to ungentaria: 76 flat, round plugs were uncovered. As the plugs were meant to close off the ungentaria to prevent leakage diameters vary, generally from 1.4 to 1.7 cm. All are the same colour as their vessels and all carry clearly visible fingerprints from pressing them toward the neck. The common feature is the flat inner face, the outer is slightly depressed. Some plugs also carry monogram-like incisions, in addition to fingerprints. It was generally thought ungentaria were closed by fired clay flat round plugs with a diameter varying according to the diameter of the mouth of the vessel (generally 1-1.5 cm); but fired clay plugs do not prevent all leakage and they were reinforced with a

second plug of wood. In the excavations of the vaulted room under the naos of Temple A, many unguentaria had both fired clay and wooden plugs *in situ*.

Those with flat bases from Temple A assist us in dating them and determining the function of the structure – built in the Antonine period, 2nd c. AD – through Late Antiquity. 164 coins were uncovered at the same level as the Late Antique unguentaria, dating them. 162 of the coins could be read and 90% dated to the 4th c., 32 coins dated to the last quarter of the 3rd c., 130 to the 4th c.. About 500 lead seals uncovered in the same room also support a 4th c. date. Outside the vaulted room, a few related to Early Christian rituals were found in the courtyard and porticoes. Late Antique unguentaria with flat bases uncovered in the vaulted room under the naos of Temple A should be dated to the second half of the 4th and the early 5th c. from the coin and lead seal evidence. This dating indicates this vaulted room was a religious archive from the reign of Constantine the Great (307-337), and Temple A had possibly lost its religious function entirely in the 4th century, becoming a place for storing important documents and public items.

The second group of unguentaria have pointed bases and thick body walls. During the 2002-5 excavations more than 100 unguentaria of this group were found, mostly body and base fragments. Only two examples are almost-intact. Although the form differs from the first group, their pastes are alike. Most examples contain much mica temper, some have a lime temper. Like the first group, these have no slip, are the colour of the paste but better fired than the first group, without the colour changes caused by poor firing. This group also differs in having a shiny surface from being fired at a higher temperature. Like some of the first group, some have dip-painting in the upper half of their bodies and a few also have traces of paint rundown. Important point is their thick walls and they are *ca.* 20-22 cm. tall. Many of this group have a base that tapers down and terminates slightly rounded while those of the first group have a not entirely smooth flat base.

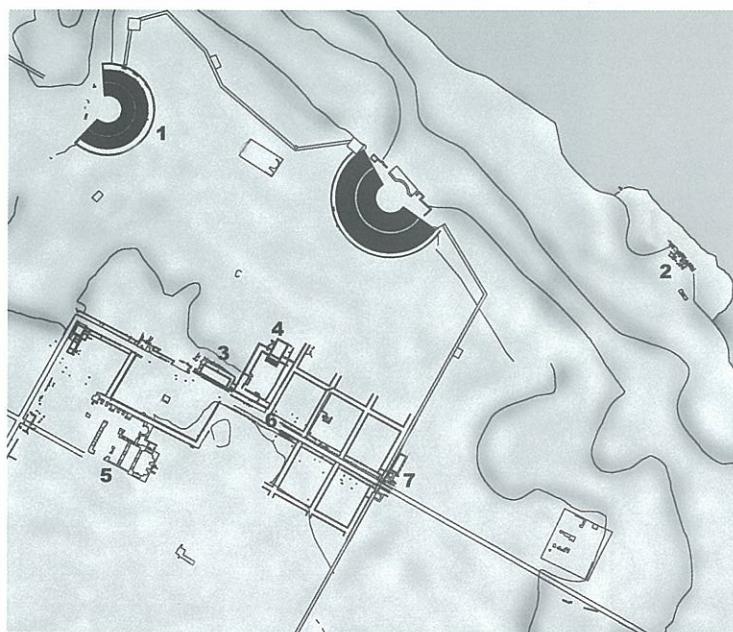
Some with a pointed base have a stamped print in the lower half of the body close to the base and this second group can be divided into the stamped and the unstamped. The stamped pointed base unguentaria can be further categorised, those with figures and those with monograms. 52 of the pointed base unguentaria have stamps, from varied places: the porticoes of Temple A, in Syria Street and from surveys. The monogram stamps are on the lower half of the body, close to the base. Some have stamps in circular or rectangular fields, only one example has an elliptical field and only one example has a stamp without a frame, an incised sign made by the potter while the paste was still wet. Most stamps are monograms of shapes or letters. The letter characters and shapes are quite similar to those on lead seals and are very complicated.

The stamped figurative ungentaria carry various depictions, the most interesting, a fragment of body and base with a depiction of an alligator, a scorpion, a fox and a pelican, 3 similar examples have also been found. All 3 examples have the same composition of four creatures, wolf, alligator, pelican, scorpion and it is thought there was a centre of ungentaria production in Laodikeia. One impression depicts the animals of the composition head down and a similar one was found at Ephesus. The inscriptions read from right to left, the stamps in reverse; probably from a medical context, the legible part reads CKOTOMΠΙΛ and possibly CHPOTA (?). With the possible meanings of the words as well as the creatures depicted are considered, it is possible to suggest the liquid or the holy water kept in it was some kind of medicine or antidote.

To conclude, Late Antique unguentaria are found across a wide area with greater numbers from the eastern Mediterranean area and various centres in Anatolia. Hayes claimed such unguentaria were of Eastern manufacture, possibly Palestine, but because large numbers of unguentaria have been uncovered at many centres in Anatolia they were perhaps produced locally in western Anatolia, rather than in the Middle East and given the variety of paste colours, at a variety of centres. Their function is unclear, but they were certainly employed for religious purposes. In many of the almost-intact finds at Laodikeia there was a sedimentary residue which chemical analysis have shown to be organic, these unguentaria contained liquids of a vegetal origin. Further, such unguentaria have been found in large quantities at important pilgrimage sites such as the Church of St. Nicholas in Myra-Demre, Lycia and Ötüken and Türker claimed that these unguentaria were produced locally to contain the sacred oil of the cult of St. Nicholas. One common aspect of all the centres where large quantities of unguentaria have been found is that they were all centres of a Metropolitan or a Bishop, a clear religious connection between unguentaria and important centres of Christianity in the Early Byzantine period and Laodikeia was an important metropolitan centre in Phrygian Pacatiana.

Res. 1
Batı Anadolu haritası.

Res. 2
Laodikeia kent planı içinde
Geç Antik Çağ unguentariumlarının
buluntu alanları ve yoğunlukları.

1. Batı Tiyatrosu	● % 5	5. Merkezi Hamam	● % 5
2. Kuzey Atölyesi	● % 10	6. Suriye Caddesi	● % 40
3. A Nymphaeum	● % 15	7. Doğu Bizans Kapısı	● % 10
4. Tapınak A Naos	▲ % 80		▲ % 5
Tapınak A Portik	● % 15		● % 5

▲ Sivri Dipli
Unguentarium
● Düz Dipli
Unguentarium

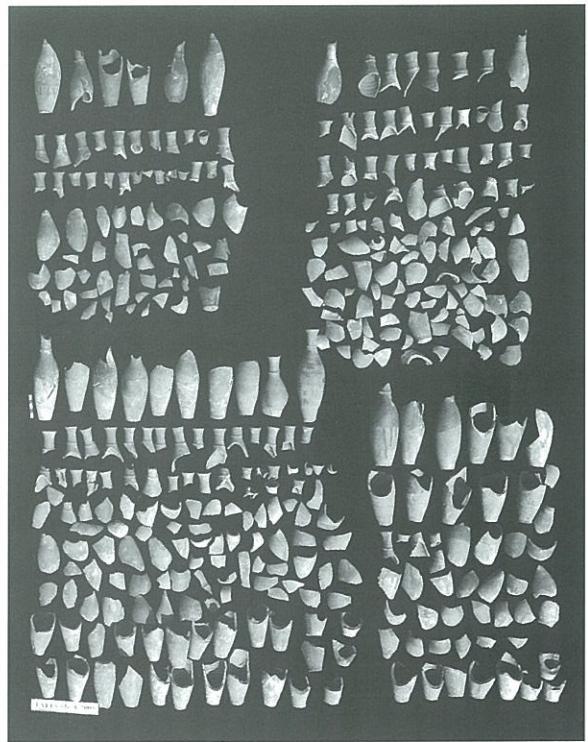
Res. 3 ve 4 Düz Dipli Unguentariumlar.

Res. 5 ve 6 Sivri Dipli Unguentariumlar.

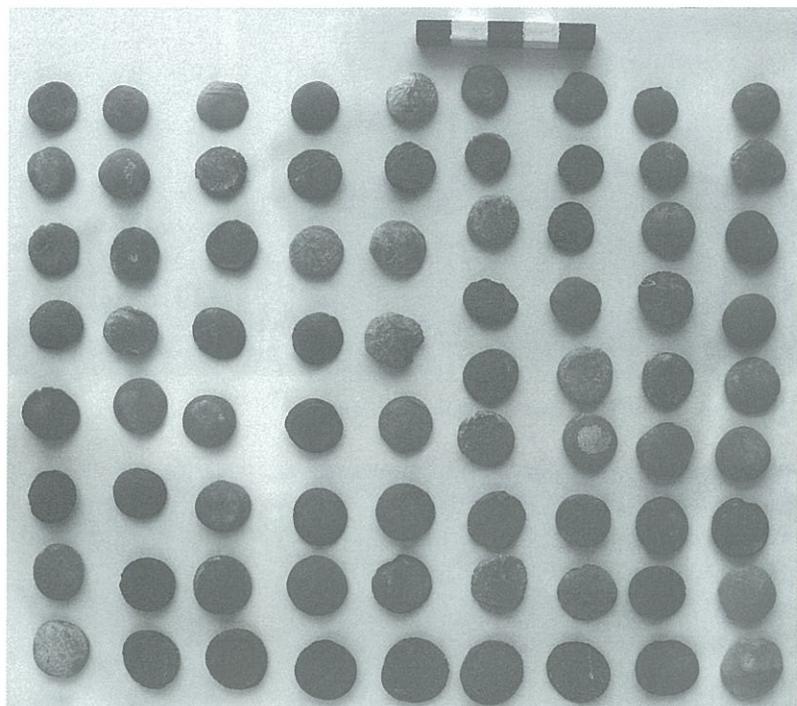
Res. 8 Geç Antik Çağ unguentariumlarının ağızlarına yerleştirilen pişmiş toprak tipalar.

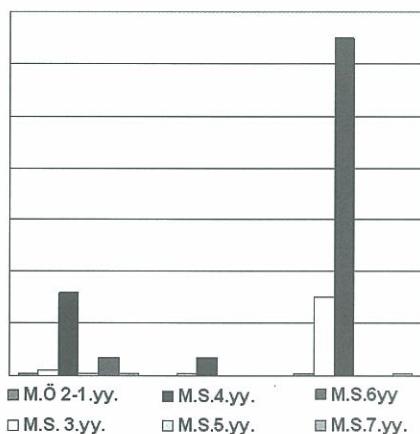
Res. 7 Tapınak A Tonozlu Mekanda bulunan unguentarium parçaları.

Res. 9 Yivli ve düz dipli unguentarium.

Res. 10 Pişmiş toprak tıpaları.

Res. 11 Tapınak A, Portikler ve Tapınak Doğu Sokakta bulunan sikkelerin grafiği.

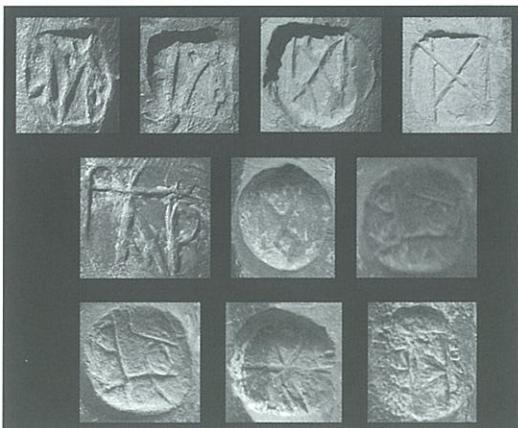
Res. 12 Tapınak A Tonozlu Mekanda bulunan kurşun mühürler.

Res. 13 Damgalı unguentarium örnekleri.

Res. 14 Monogram damgali unguentariumlar.

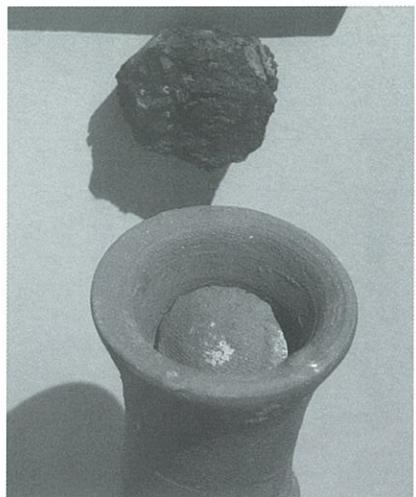
Res. 15 Monogram damgalı unguentariumlar.

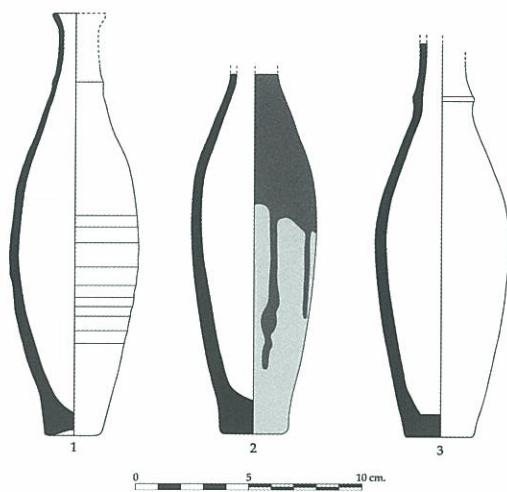

Res. 16 Hayvan figürü damgalı unguentariumlar.

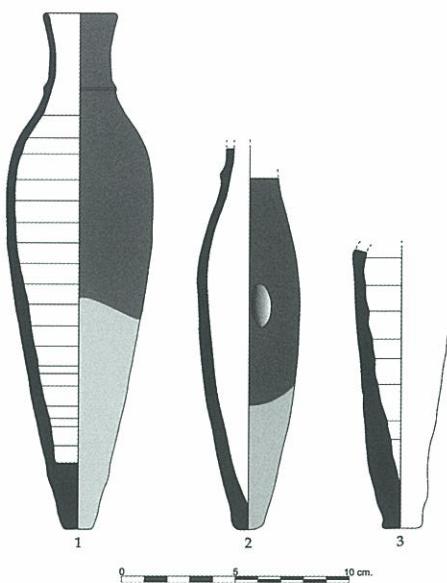

Res. 17 Hayvan figürü damgalı unguentariumların detayı.

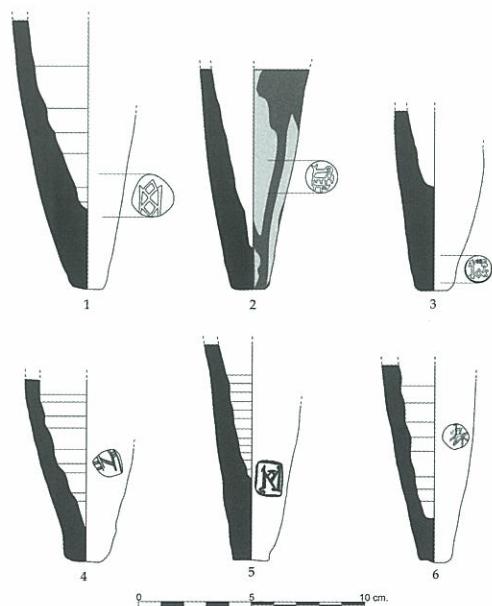
Res. 18 Unguentariumla birlikte *in situ* olarak bulunan pişmiş toprak tıpa ve ahşap tıkaç.

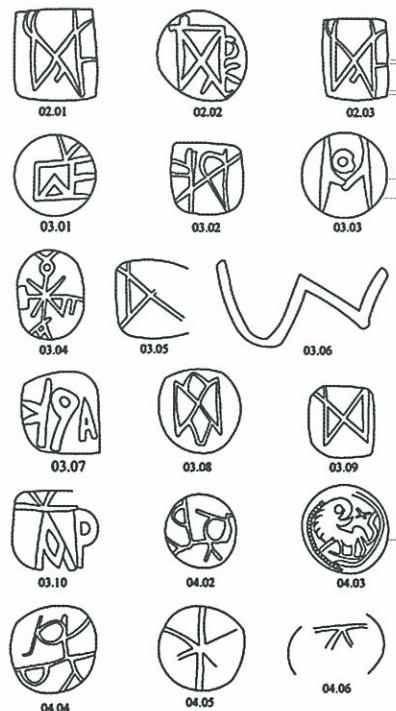
Res. 19 Düz dipli unguentariumlar.

Res. 20 Sivri Dipli Unguentariumlar.

Res. 21 Damgalı unguentariumlar.

Res. 22 Damgalı unguentariumlar.

